

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

інститут післядипломної освіти

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра психології

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

В.о. завідувача кафедри психології

_____ Володимир ШЕВЧЕНКО

«__» листопада 2025 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: ЕМОЦІЙНО – ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ

Керівник:

викладач

Старченко Ася Володимирівна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

к.психол.н., доцент

Мухіна Людмила Михайлівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала:

студентка VI курсу групи 664 Мз

Щербина Наталія Віталіївна

(П.І.Б.)

Спеціальності:

053 «Психологія»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

«Психологія»

Миколаїв – 2025 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення	інститут післядипломної освіти
Кафедра, циклова комісія	кафедра психології
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	053 «Психологія»
ОПП / ОНП	«Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о.завідувача кафедри психології

Володимир ШЕВЧЕНКО

“ ” 2025 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Щербина Наталія Віталіївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Тема проєкту (роботи) Емоційно -психологічні особливості формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану

керівник роботи: Шевченко Володимир Володимирович, к.психол.н., доц.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«14» жовтня 2025 року № 240.

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «24 листопада 2025 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
не планується

Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Старченко А. В.		
Розділ 1	Старченко А. В.		
Розділ 2	Старченко А. В.		
Розділ 3	Старченко А. В.		
Висновки	Старченко А. В.		

7. Дата видачі завдання 14.10.2025

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	вересень 2025	
2.	Розділ 1. Теоретичні основи вивчення формування уявлень про шлюб у старшокласників	вересень 2025	
3.	Розділ 2. Емоційно - психологічні особливості формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану	вересень-жовтень 2025	
4.	Розділ 3. Емпіричне дослідження формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану	жовтень 2025	
5.	Висновки	листопад 2025	
6.	Передкваліфікаційна практика	06.10 – 18.10. 2025	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	листопад 2025	
8.	Попередній захист	27.11.2025	
9.	Рецензія на кваліфікаційну роботу	02.12.2025	
10.	Захист кваліфікаційної роботи	23.12 2025	

Студент

(підпис)

Щербина Н. В.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Старченко А. В.

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню психологічних особливостей формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану. Здійснено теоретичний аналіз становлення шлюбних уявлень у підлітковому та ранньому юнацькому віці та впливу соціально-психологічних чинників, зокрема кризових умов, на ціннісно-мотиваційну сферу молоді. Узагальнено теоретико-методологічні підходи та концепції вчених щодо розвитку життєвих орієнтацій і цінностей, окреслено психологічні чинники й зміни уявлень про шлюб під впливом воєнних подій.

Емпіричне дослідження проведено серед 42 учнів 11 класу Миколаївської гімназії № 26 із використанням теоретичних та психодіагностичних методів (методика М. Рокича, опитувальник FACES-3, анкета щодо сімейних і батьківських ролей). Обробка результатів методами кількісного та якісного аналізу забезпечила їх наукову обґрунтованість.

У процесі дослідження виявлено, що більшість старшокласників орієнтуються на партнерську модель шлюбу, цінують емоційну близькість, любов і взаємну підтримку, тоді як традиційні ролі та соціальний статус поступово втрачають значення.

Наукова новизна полягає у визначенні особливостей формування шлюбних уявлень старшокласників в умовах воєнного стану та розробці теоретичних і практичних основ психологічної підтримки щодо підготовки молоді до сімейного життя.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання шкільними психологами, соціальними педагогами та викладачами, а також у створенні тренінгових програм для формування усвідомленого ставлення до шлюбу й розвитку емоційної компетентності старшокласників.

Ключові слова: уявлення про шлюб, старшокласники, воєнний стан, психологічні особливості, ціннісні орієнтації, сімейні ролі, партнерська модель шлюбу, емоційна зрілість.

ANNOTATION

The qualification work is devoted to studying the psychological characteristics of the formation of marriage perceptions among high school students in the conditions of martial law. A theoretical analysis was conducted of the development of marital perceptions in adolescence and early youth, as well as the influence of socio-psychological factors, including crisis conditions, on the value-motivational sphere of young people. Theoretical and methodological approaches and scholars' concepts regarding the development of life orientations and values were generalized, and the psychological factors and changes in marriage perceptions under the influence of wartime events were outlined.

The empirical study was conducted among 42 eleventh-grade students of Mykolaiv Gymnasium No. 26 using theoretical and psychodiagnostic methods (M. Rokich's Value Survey, FACES-3 questionnaire, and a survey on family and parental roles). The results were processed using quantitative and qualitative analysis, which ensured their scientific validity.

The study revealed that most high school students are oriented toward a partnership model of marriage, value emotional closeness, love, and mutual support, while traditional roles and social status are gradually losing significance.

The scientific novelty lies in identifying the specific features of forming marriage perceptions among high school students under martial law and developing theoretical and practical foundations for psychological support aimed at preparing young people for family life.

The practical significance of the obtained results lies in their potential use by school psychologists, social pedagogues, and educators, as well as in developing training programs aimed at fostering conscious attitudes toward marriage and enhancing the emotional competence of high school students.

Keywords: marriage perceptions, high school students, martial law, psychological characteristics, value orientations, family roles, partnership model of marriage, emotional maturity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	7
1.1. Поняття «уявлення про шлюб» у психологічній науці: зміст і структура.....	7
1.2. Емоційно-психологічні чинники формування уявлень про шлюб у юнацькому віці.....	9
1.3. Вікові та соціально-психологічні особливості старшокласників у контексті становлення образу шлюбу.....	12
1.4. Вплив умов воєнного стану на емоційний стан і систему цінностей старшокласників.....	17
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ	22
2.1 Організація та методи дослідження уявлень про шлюб у старшокласників.....	22
2.2. Аналіз результатів дослідження впливу воєнного стану на уявлення про шлюб серед старшокласників.....	24
Висновки до другого розділу.....	38
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	40
3.1. Зміст і структура корекційно-розвивальної програми.....	40
3.2. Результати впровадження програми та їх аналіз.....	54
3.3. Психологічні рекомендації щодо формування позитивного ставлення до шлюбу та сімейних цінностей у старшокласників.....	76
Висновки до третього розділу.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема формування уявлень про шлюб у старшокласників є надзвичайно актуальною в умовах сучасних соціокультурних змін, особливо в період воєнного стану. Сім'я традиційно сприймається як один із найважливіших соціальних інститутів, що забезпечує емоційну підтримку, стабільність та виховання майбутніх поколінь. Проте у кризових умовах, коли порушується звичний уклад життя, змінюється й сприйняття шлюбу. Старшокласники переглядають свої життєві пріоритети та ставлення до майбутніх сімейних стосунків, а їхні уявлення про шлюб можуть формуватися під впливом нестабільної соціальної ситуації.

Різні аспекти проблеми формування уявлень про шлюб досліджували відомі вітчизняні психологи та соціологи. Зокрема, Г. Андрєєва розглядала соціально-психологічні аспекти міжособистісних стосунків, Т. Титаренко акцентувала увагу на життєвих стратегіях та майбутніх планах особистості в періоди переходу, М. Яницький аналізував фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій молоді, а О. Киричук та О. Кононко вивчали вплив соціальних змін та ціннісних орієнтацій на розвиток особистості. Ці дослідження створюють наукову базу для розуміння механізмів формування уявлень про шлюб у підлітків, проте в умовах воєнного стану ця проблема досліджена недостатньо.

Воєнний стан суттєво впливає на психологічний стан старшокласників, викликаючи тривожність, невизначеність та перегляд життєвих пріоритетів. Втрата безпеки, вимушене переселення, розлука з рідними та вплив масмедіа можуть формувати нові моделі уявлень про шлюб, відмінні від тих, що були характерні для мирного часу. Крім того, на формування цих уявлень впливає сімейне виховання, зміни ролей у родині, конфлікти або втрата членів сім'ї, а також соціальне оточення — друзі, вчителі, громадські та релігійні інституції.

Таким чином, дослідження психологічних особливостей формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану є важливим для розуміння змін у світогляді молоді та для надання їм необхідної психологічної підтримки.

Мета дослідження: теоретично вивчити та емпірично дослідити психологічні особливості формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану та визначити чинники, що впливають на їхнє сприйняття сімейних цінностей.

Для досягнення поставленої мети дослідження вирішувались такі **завдання**:

1. Проаналізувати поняття та наукові підходи до визначення уявлень про шлюб у психологічній літературі.
2. Дослідити вікові та соціально-психологічні особливості старшокласників у контексті формування їхніх уявлень про шлюб.
3. Визначити вплив суспільних і сімейних факторів, зокрема умов воєнного стану, на формування уявлень про шлюб у старшокласників.
4. Провести емпіричне дослідження уявлень про шлюб серед старшоклас-ників, проаналізувати його результати та розробити психологічні рекомендації щодо формування уявлень про шлюб.

Об'єкт дослідження – процес формування уявлень про шлюб у старшокласників.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс теоретичних та емпіричних **методів**, що забезпечують об'єктивність та наукову обґрунтованість отриманих результатів. До *теоретичних методів* належать системно-структурний аналіз, метод теоретичного аналізу й узагальнення наукової літератури, метод порівняльного аналізу. До *емпіричних методів* належать метод психодіагностичного обстеження, інтерв'ю та консультаційної бесіди. У дослідженні застосовувалися наступні психодіагностичні методики: «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, опитувальник або шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3), авторами якого є Д.Х. Олсон, Дж. Портнер та І. Лаві, а також анкета «Ставлення до сімейної та батьківської ролі», яка досліджує сімейні установки хлопців та дівчат. Результати були оброблені методами кількісного та якісного аналізу, що забезпечило достовірність висновків.

Було використано методи математичної статистики (коефіцієнт кореляції Пірсона та Спірмена).

База дослідження. З метою виявлення психологічних особливостей уявлень про сімейно-шлюбні стосунки в ранньому юнацькому віці нами було організоване та проведене емпіричне дослідження з учнями 11 класу Миколаївська гімназія №26 ММР МО. У дослідженні взяли участь 42 учні, з них 22 юнаків та 20 дівчат. Учасники представляли різні соціальні та сімейні умови,

що дозволило отримати ширшу картину особливостей формування уявлень про шлюб в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі емоційно-психологічних особливостей формування уявлень про шлюб у старшокласників саме в умовах воєнного стану. Вперше здійснено емпіричне вивчення впливу суспільних та сімейних факторів, що виникають у період соціальної нестабільності, на психологічне сприйняття майбутніх сімейних стосунків підлітками. Отримані результати дозволяють уточнити існуючі теоретичні підходи до розуміння формування уявлень про шлюб та надати практично орієнтовані рекомендації для освітніх та соціально-психологічних практик.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані як у навчальній, так і у практичній діяльності. Зокрема, вони можуть бути інтегровані в лекційні та практичні курси з дисциплін «Психологія сім'ї», «Вікова психологія», «Основи психодіагностики», «Соціальна психологія», «Психологічне консультування» для студентів закладів вищої освіти, що сприятиме глибшому розумінню процесів формування уявлень про шлюб у підлітків. Крім того, отримані дані можуть застосовуватися фахівцями у сфері психології, педагогіки та соціальної роботи для розробки профілактичних програм щодо шлюбної дезадаптації та цілеспрямованого формування уявлень про шлюб у старшокласників. Практичні психологи освітніх закладів можуть використовувати матеріали дослідження для створення рекомендацій щодо виховної роботи зі старшокласниками, готуючи їх до майбутнього сімейного життя. Також, результати дослідження можуть бути корисними у консультаційній практиці під час роботи з молоддю, допомагаючи формувати усвідомлене ставлення до шлюбних стосунків, особливо в умовах соціальної нестабільності та воєнного стану.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на 17 Міжнародній науково-практичній конференції «*Modern Movement of Science*» (16-17 жовтня 2025 р., м.Дніпро); XXVIII Всеукраїнській щорічній науково-практичній конференції «Могилянські читання–2025: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти», (10–14 листопада 2025 року, м. Миколаїв).

Публікації: Основний зміст та результати роботи висвітлено в 1 фаховій статті та 2 тезах:

Старченко А. В., Щербина Н.В. Ставлення до сімейної ролі у старшокласників / Старченко А. В., Щербина Н.В.// Могилянські читання – 2025: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти : матеріали конференції, 10–14 листопада 2025 р.

Публікація статті у журналі:

- Старченко А. В., Щербина Н.В. Вплив воєнного стану на уявлення про шлюб серед старшокласників // Журнал UNIVERSUM//

Структура та обсяг роботи. Робота складається з вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (81 найменування), 3 додатки. Основний зміст курсової роботи викладено на 84 сторінках, повний обсяг – 107 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1 Поняття «уявлення про шлюб» у психологічній науці: зміст і структура

Проблема формування уявлень про шлюб у старшокласників є актуальною у сучасній соціальній та психологічній науці, оскільки шлюбно-сімейні стосунки залишаються важливим соціальним інститутом, який впливає на стабільність суспільства. Уявлення про шлюб формуються на основі соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, міжособистісних відносин та культурних норм, які транслуються через родину, освітні заклади та засоби масової інформації. Сучасні дослідження вказують, що молодь сприймає шлюб не лише як традиційний союз, а й як особистісний вибір, заснований на взаємній довірі, партнерстві та спільному розвитку [12, с. 126].

Серед українських науковців, які досліджували питання уявлень про шлюб та сім'ю, варто виділити праці І. Кона [9], С. Максименка [14], В. Кравця [10], Л. Бурлачука [2], В. Полтавської [18], Т. Говорун [5], І. Волги [4] та інших. Їхні дослідження висвітлюють психологічні аспекти формування сімейних уявлень, зокрема когнітивний, емоційно-оціночний та поведінковий компоненти цього процесу. Дослідження В. Постового [19] та М. Юркевича [24] вказують на те, що значна частина молоді має ідеалізовані або викривлені уявлення про сімейне життя, що часто призводить до розчарувань та конфліктів у перші роки шлюбу.

Уявлення про шлюб у старшокласників формуються під впливом кількох ключових факторів: сімейного виховання, власного досвіду спостереження за стосунками дорослих, а також соціальних та культурних норм. За результатами досліджень, проведених у різних регіонах України, встановлено, що майбутні подружжя часто наслідують поведінкові моделі своїх батьків, навіть якщо ті мають дисфункціональний характер. На думку Л.Ф. Бурлачука [2], у сучасному суспільстві відбувається трансформація сімейних цінностей: традиційні установки щодо ролі чоловіка та жінки у шлюбі поступаються місцем більш рівноправним моделям.

Дослідження В. Олексюка [17] вказують на те, що сучасні старшокласники мають неоднорідні уявлення про шлюб: частина з них дотримується традиційних

поглядів, інша ж — схильна до альтернативних моделей сімейних відносин, таких як цивільний шлюб або шлюб без дітей. Психологи вказують, що зміна сімейних орієнтацій серед молоді пов'язана з впливом глобалізації [20], медіа та індивідуалізації суспільства, які змінюють ставлення до шлюбу як обов'язкового соціального інституту [6, с. 134].

Одним із важливих аспектів формування уявлень про шлюб є роль статево-рольових стереотипів. Так, дослідження показують, що молодь частіше схильна до егалітарного розподілу ролей у сім'ї, що відрізняється від традиційних українських уявлень про сімейну ієрархію. Проте, при цьому існують значні розбіжності у сприйнятті обов'язків чоловіка та жінки, що може стати причиною конфліктів у майбутньому подружньому житті [3, с. 45].

Значну увагу в дослідженнях приділяють впливу сімейного виховання на формування уявлень про шлюб. Як зазначає Т. Токарева [22], уявлення про майбутню сім'ю значною мірою залежить від моделі батьківської сім'ї, тобто від того, які взаємини дитина спостерігала у своїй родині. Якщо у батьківській сім'ї панували гармонійні стосунки, то дитина, ймовірно, буде прагнути до аналогічного типу взаємин у власному шлюбі. У протилежному випадку може спостерігатися небажання вступати у шлюб або уникнення тривалих зобов'язань [12, с. 127].

Зміна соціальних умов також впливає на трансформацію уявлень про шлюб. За останні десятиліття в Україні зросла популярність таких феноменів, як співжиття без реєстрації, усвідомлена відмова від народження дітей (рух Childfree), зміни у правовому регулюванні сімейних відносин. Все це сприяє тому, що шлюб більше не сприймається як єдина соціально прийнятна форма сімейних відносин, а вибір його укладання стає усвідомленим рішенням кожної особистості.

Освітнє середовище відіграє важливу роль у формуванні уявлень молоді про шлюб та сімейне життя. В. Кравець [10], зазначає, що система освіти повинна сприяти підготовці молодого покоління до майбутніх сімейних обов'язків. Це передбачає не лише надання знань про права та обов'язки подружжя, а й розвиток навичок комунікації, відповідального батьківства та управління сімейним бюджетом. Освіта має допомагати формувати реалістичні очікування щодо шлюбу, що сприятиме стабільності сімейних відносин у майбутньому [6, с. 135].

Проте в Україні питання сімейного виховання та сексуальної освіти досі залишається недостатньо розвиненим, що створює значні проблеми у формуванні уявлень про шлюб. Відсутність систематичного навчання в цій сфері призводить до поширення стереотипів, нереалістичних очікувань і помилкових уявлень про подружнє життя. Молодь часто отримує інформацію з неофіційних джерел, які можуть спотворювати реальну картину сімейних стосунків та відповідальності. Розвиток освітніх програм, спрямованих на всебічну підготовку до сімейного життя, є важливим кроком для покращення ситуації та зміцнення інституту шлюбу. Ще одним аспектом, що впливає на уявлення про шлюб, є соціальні мережі та мас-медіа. Сучасні дослідження показують, що молодь значною мірою формує свої уявлення про стосунки на основі контенту, поширеного в Інтернеті та популярних медіа. Це може мати як позитивний, так і негативний вплив, оскільки поряд з корисною інформацією молодь також отримує ідеалізовані або спотворені моделі подружніх стосунків.

Отже, уявлення про шлюб у старшокласників формуються під впливом комплексу факторів: сімейного виховання, особистого досвіду, соціальних норм та освітнього середовища. Вивчення цих уявлень є важливим для розробки ефективних методів підготовки молоді до сімейного життя, що сприятиме формуванню стабільних і гармонійних шлюбних відносин у майбутньому. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розробку освітніх програм, які б сприяли формуванню реалістичних уявлень про шлюб та сім'ю серед молоді.

1.2 Емоційно-психологічні чинники формування уявлень про шлюб у юнацькому віці

Уявлення про шлюб, що формуються в юнацькому віці, є результатом взаємодії складного комплексу емоційних, психологічних, когнітивних та соціальних впливів, які визначають готовність молодої людини до близьких стосунків, а також спосіб бачення сімейного життя у майбутньому. Юність — це період інтенсивного становлення особистості, активного розвитку самосвідомості та світогляду, коли людина прагне знайти власну систему координат у світі соціальних взаємин. У цей час відбувається переосмислення цінностей, формування ідентичності, зростає потреба в автономії, але водночас — у підтримці, емоційній близькості та прийнятті.

У процесі дорослішання юнаки й юнки поступово засвоюють соціальні моделі стосунків, що надходять із сімейного оточення, медіапростору, шкільного

середовища та ширшого соціуму. Саме в цей віковий період актуалізується інтерес до романтичних стосунків, відбувається накопичення першого емоційного досвіду взаємодії з партнером, який стає основою для уявлень про любов, взаємоповагу, компроміс та відповідальність. Юнаки починають розуміти, що шлюб — це не лише формальний союз, а й соціальний інститут, що регулює взаємодію між партнерами, задає певні ролі, норми й очікування.

Ключовим у цьому віці є розвиток здатності до емпатії, вміння враховувати потреби іншого, а також формування навичок конструктивної комунікації й подолання конфліктів — тих психологічних ресурсів, які в майбутньому стануть підґрунтям для гармонійних подружніх стосунків. Важливу роль відіграють і соціальні умови, у яких перебуває молодь: рівень стабільності в суспільстві, економічні можливості, культурні традиції, цінності родини. Особливо це проявляється в умовах кризових або стресогенних ситуацій, таких як воєнний стан, який може змінювати життєві орієнтири, актуалізувати питання безпеки, підтримки й згуртованості, а також впливати на уявлення молоді про доцільність і значущість шлюбу.

Одним із ключових чинників, що визначають якість і зрілість уявлень про шлюб у юнацькому віці, є рівень емоційного інтелекту. Молоді люди, які вміють усвідомлювати власні емоційні стани, точно їх ідентифікувати, регулювати прояви та співвідносити їх із поведінкою, зазвичай демонструють більш відповідальне й реалістичне ставлення до близьких стосунків. Розвинена здатність розуміти переживання іншої людини, виявляти емпатію, підтримку та емоційну чутливість сприяє формуванню уявлення про шлюб як про взаємне партнерство, що ґрунтується на співробітництві, довірі, відкритій комунікації та готовності до компромісів.

Такі юнаки та юнки усвідомлюють, що шлюб — це не статичний стан, а динамічний процес, який потребує постійної роботи над собою, гнучкості, здатності враховувати потреби партнера, вирішувати конфлікти без агресії та взаємних звинувачень. Для них природним є розуміння того, що в подружньому житті можливі труднощі, непорозуміння та емоційні коливання, але за умови достатнього рівня емоційної регуляції вони сприймають їх як нормальну частину розвитку стосунків, а не як загрозу чи привід для руйнування союзу.

Натомість недостатній розвиток емоційного інтелекту може стати серйозною перешкодою у формуванні збалансованих та зрілих уявлень про подружні стосунки. Молодь, яка має труднощі з розумінням чи контролем

власних почуттів, часто схильна до емоційної імпульсивності, надмірної залежності від партнера або, навпаки, до уникання близькості через страх бути вразливими. За таких умов шлюб може ідеалізуватися як «ідеальний союз», у якому немає конфліктів і непорозумінь, або навпаки — сприйматися як загроза особистій свободі, що потребує надмірних зусиль чи жертв.

Ідеалізація або страх перед шлюбом можуть спричиняти завищені очікування, емоційні розчарування, труднощі в налагодженні відкритої комунікації, нерозуміння партнерських ролей. Юнаки, які не мають сформованого емоційного самоконтролю, частіше очікують від шлюбу постійного емоційного комфорту або фантазують про «ідеального партнера», не усвідомлюючи реалістичних аспектів спільного життя, відповідальності та необхідності долати труднощі разом.

Важливу роль відіграє і досвід прив'язаності, сформований у взаєминах із батьками. Молодь із надійним типом прив'язаності схильна сприймати шлюб як стабільний і підтримувальний союз, де можливі довіра, прийняття й відкритість. Якщо ж у дитинстві керівними були тривожні, унікальні або амбівалентні стосунки, то уявлення про шлюб можуть характеризуватися побоюваннями, невпевненістю, недовірою або, навпаки, надмірною залежністю від партнера.

Істотним емоційно-психологічним чинником є самооцінка. Молодь зі стабільною, позитивною самооцінкою зазвичай орієнтується на рівноправні та зрілі стосунки. Вони бачать себе здатними до взаємності, коректної комунікації й відповідальності у шлюбі. Натомість низька самооцінка може сформувати перекручені очікування: прагнення повної підтримки від партнера, страх самотності чи готовність терпіти негармонійні стосунки.

Емоційна зрілість молодшої людини — ще один важливий фактор. Здатність до саморегуляції, вміння долати фрустрації, конструктивно вирішувати конфлікти та брати відповідальність безпосередньо визначають, як саме майбутній шлюб постає в уявленні юнака чи юнки. Низький рівень зрілості спричиняє або надмірну романтизацію стосунків, або негативне ставлення до шлюбу як до джерела труднощів чи обмежень.

Не менш вагомими є моделі сімейної взаємодії, засвоєні у батьківській родині. Позитивний досвід взаємоповаги, співпраці, підтримки та стабільності створює основу для формування оптимістичних уявлень про шлюб як ресурсну та життєствердну систему. Якщо ж у сім'ї були конфлікти, емоційна холодність

або насильство, молодь часто формує негативні сценарії, бачачи шлюб як непередбачувану або травматичну взаємодію.

Важливим емоційним чинником є також досвід взаємин з однолітками: дружби, першого кохання, романтичних стосунків. Позитивні міжособистісні переживання сприяють розвитку емпатії, довіри та готовності до емоційної близькості, тоді як негативний досвід — знецінення, зради чи відкидання — може закладати страхи та упередження щодо майбутніх шлюбних стосунків.

На формування уявлень про шлюб впливають і гендерні установки, цінності та соціокультурні норми, що змінюються разом із суспільством. Сучасна молодь дедалі частіше розглядає шлюб як партнерський союз, заснований на рівноправ'ї, свободі самореалізації та взаємній повазі, відмовляючись від традиційних ролей у їхньому жорсткому розумінні. Емоційне ставлення до цих норм визначає, наскільки молода людина готова до відкритості, відповідальності та співпраці у майбутній сім'ї.

Отже, уявлення про шлюб у юнацькому віці формуються під впливом комплексу емоційно-психологічних чинників — розвитку емоційного інтелекту, особливостей прив'язаності, самооцінки, емоційної зрілості, сімейного досвіду, гендерних та ціннісних орієнтацій, а також комунікативних взаємин із ровесниками. Саме їхня взаємодія визначає, чи буде бачення шлюбу зрілим, реалістичним і конструктивним, чи сформується викривлене або нестабільне ставлення до партнерства в дорослому житті.

1.3 Вікові та соціально-психологічні особливості старшокласників в контексті формування уявлень про шлюб

Старший шкільний вік є періодом активного формування особистості, коли юнаки та дівчата проходять через важливі етапи психологічного, емоційного та соціального розвитку. У цей час значно розширюються їхні уявлення про майбутнє, формуються власні життєві цінності, відбувається перехід від дитячого світогляду до більш зрілих поглядів на різні аспекти життя, зокрема й на шлюб. Старшокласники починають аналізувати моделі стосунків у родині, порівнювати їх з власними уявленнями про ідеальну сім'ю, що суттєво впливає на їхні очікування від майбутнього подружнього життя.

Учні даного віку часто демонструють романтизоване бачення шлюбу, уявляючи його як джерело щастя, любові та стабільності. Вони схильні ідеалізувати стосунки, зосереджуючись на емоційному аспекті та взаємній

підтримці. Однак цей ідеалізм може бути нестійким, адже у старшокласників ще не сформоване реалістичне розуміння труднощів спільного життя, відповідальності та компромісів, які необхідні для побудови гармонійного шлюбу. Через це багато молодих людей після одруження стикаються з несподіваними викликами, які вони не враховували у своїх попередніх уявленнях [12, с. 127].

Соціальне середовище відіграє ключову й багатовимірну роль у формуванні шлюбних уявлень старшокласників, оскільки саме в юнацькому віці молода людина найбільш чутливо реагує на соціальні моделі, норми та очікування. Підлітки активно переймають зразки поведінки й сімейної взаємодії від найближчого оточення — батьків, родичів, друзів, учителів та інших значущих дорослих. Ці моделі стають своєрідною «матрицею», через яку вони інтерпретують стосунки, формують уявлення про подружні ролі, межі, відповідальність та емоційну взаємодію.

Якщо сімейне середовище відзначається стабільністю, емоційною підтримкою та конструктивною комунікацією, підліток, як правило, формує позитивне та традиційне уявлення про шлюб як союз, що ґрунтується на довірі, взаємній повазі та готовності до співпраці. Такі діти частіше сприймають шлюб як важливу життєву цінність, природний етап дорослішання й основу для створення власної гармонійної сім'ї. Вони засвоюють зразки конструктивної поведінки — уміння домовлятися, підтримувати, вислуховувати, розподіляти обов'язки — що в майбутньому підвищує їхню готовність до подружніх взаємин.

Натомість ті, хто виріс у сім'ях із частими конфліктами, емоційною напруженістю, агресією або ж пережив розлучення батьків, можуть мати більш критичне, скептичне чи навіть негативне ставлення до шлюбу як соціального інституту. У таких випадках шлюб часто асоціюється з нестабільністю, болем, суперечками чи зрадою, що формує уявлення про нього як про ризиковане або небажане життєве рішення. Деякі підлітки за таких умов можуть уникати емоційної близькості, боятися втратити автономію або повторити негативний сценарій своєї батьківської сім'ї.

Соціальне оточення поза сім'єю також має значний вплив. Друзі, однокласники та ровесники формують групові цінності й норми щодо стосунків, а медіапростір — фільми, соціальні мережі, блоги — створює ідеалізовані або спрощені образи романтики й подружнього життя. Відсутність критичного

мислення може призводити до засвоєння нереалістичних очікувань, тоді як позитивні моделі, навпаки, сприяють формуванню зрілих уявлень.

У сучасних умовах, особливо в період воєнного стану, соціальне середовище набуває ще більшої ваги. Атмосфера нестабільності, досвід втрат, вимушені переїзди або розлука з членами сім'ї можуть змінювати ціннісні орієнтації старшокласників, посилювати потребу у стабільності, підтримці та близьких людських стосунках. Для одних це може стати стимулом до романтизації ідеї шлюбу як джерела безпеки, для інших — причиною уникати довготривалих зобов'язань через страх повторення травматичного досвіду.

Ще одним важливим аспектом є потреба старшокласників у самостійності та незалежності. У цьому віці вони прагнуть самоствердження, що може відображатися у їхньому ставленні до шлюбу. Частина старшокласників вважає, що шлюб не повинен обмежувати особисту свободу, а радше підтримувати розвиток кожного партнера. Інші можуть розглядати його як традиційну модель, що передбачає чіткий розподіл ролей та обов'язків. Таке різноманіття поглядів формується під впливом не лише родини, а й сучасних культурних тенденцій, які популяризують рівноправність, кар'єрний ріст та саморозвиток поряд із сімейними цінностями [7, с. 157].

Емоційний інтелект та рівень психологічної зрілості старшокласників також відіграють значну роль у формуванні їхніх уявлень про шлюб. У цьому віці вони вже мають певний досвід спілкування у стосунках, вчаться виражати свої почуття, вирішувати конфлікти та розуміти потреби партнера. Проте ці навички ще не є сформованими до кінця, що може впливати на їхню здатність будувати подружні стосунки у майбутньому. Часто старшокласники сприймають стосунки через призму емоційної насиченості та пристрасті, не завжди усвідомлюючи, що шлюб потребує терпіння, взаєморозуміння та спільного подолання труднощів.

Окремої уваги заслуговує вплив медіа та соціальних мереж на формування шлюбних уявлень старшокласників. Сучасна молодь активно споживає контент, що відображає різні моделі сімейного життя – від ідеалізованих романтичних відносин до альтернативних форм шлюбу, таких як співжиття без офіційної реєстрації або відмова від традиційних сімейних ролей. Соціальні мережі створюють певний інформаційний простір, у якому молодь формує свої уявлення про взаємини, часто спираючись на приклади популярних блогерів, зірок чи навіть вигаданих персонажів [19, с. 74].

Ще одним важливим фактором, що суттєво впливає на формування уявлень про шлюб у старшокласників, є рівень їхньої освіченості, загальної ерудиції та соціальної активності. Молодь, яка має добре розвинене критичне мислення, широкий кругозір та здатність аналізувати інформацію, зазвичай із більшою відповідальністю та усвідомленістю підходить до вибору майбутнього партнера. Для них важливими критеріями є не лише емоційне тяжіння, а й ціннісна сумісність, схожість поглядів на життя, узгодженість життєвих планів, готовність до співпраці та взаємної підтримки.

Така молодь схильна формувати уявлення про шлюб як про довгострокове партнерство, що ґрунтується на спільних інтересах, взаємній повазі, відповідальності та конструктивній комунікації. Вони більше орієнтуються на реалістичне бачення сімейного життя, розуміючи необхідність подолання труднощів, розподілу обов'язків та прийняття узгоджених рішень. Освічені старшокласники частіше прагнуть до емоційної стабільності та психологічної сумісності, розглядаючи шлюб не як імпульсивний крок, а як серйозне життєве рішення, що потребує глибокого осмислення.

Натомість старшокласники з нижчим рівнем освіченості, меншою соціальною активністю чи недостатнім розвитком критичного мислення можуть формувати уявлення про шлюб переважно на основі емоційних імпульсів, романтизованих уявлень або стереотипних моделей. Вони нерідко орієнтуються на миттєві почуття чи зовнішню привабливість, а не на внутрішню сумісність чи довгострокові перспективи. Такі установки можуть призводити до прийняття поспішних рішень, особливо якщо переважає уявлення про шлюб як спосіб отримання емоційної підтримки, соціального статусу або втечі від проблем.

Недостатній розвиток когнітивних навичок аналізу, планування та прогнозування наслідків може призводити до нереалістичних очікувань від подружнього життя, що надалі негативно впливає на стабільність та якість шлюбних союзів. Саме тому рівень освіти та соціальної включеності виступає не лише фактором формування життєвих цінностей, а й важливим предиктором зрілості майбутніх подружніх рішень [19, с. 75].

Розвиток гендерної ідентичності є надзвичайно важливим чинником у формуванні уявлень старшокласників про шлюб, оскільки саме в юнацькому віці відбувається активне становлення уявлень про власну роль у майбутніх подружніх стосунках. У цей період молоді люди намагаються зрозуміти, що означає бути чоловіком чи жінкою в контексті сімейного життя, якими є

очікування суспільства, якими — їхні особисті бажання, та як ці уявлення узгоджуються з внутрішніми цінностями й досвідом.

Поступово закріплюються певні гендерні сценарії — моделі поведінки, що формуються на основі сімейного виховання, культурних традицій, соціальних норм та медіавпливу. Частина старшокласників засвоює традиційне бачення розподілу подружніх ролей, у якому чоловік виступає основним здобувачем матеріальних ресурсів, захисником і лідером, тоді як жінка — відповідальною за домашній затишок, емоційну підтримку та виховання дітей. Такі уявлення ґрунтуються на стабільних культурних і сімейних традиціях, що передаються з покоління в покоління та підсилюються у середовищах, де високою є роль консервативних цінностей.

Водночас дедалі більше старшокласників орієнтується на сучасні, більш гнучкі моделі гендерних ролей, у яких обидва партнери розглядаються як рівні учасники подружнього життя. Для них природною є ідея партнерства: спільне прийняття рішень, взаємна участь у догляді за дітьми, розподіл домашніх обов'язків відповідно до можливостей і бажань, а не за статевим принципом. У таких моделях наголошується на взаємній повазі, рівноправності, підтримці професійного розвитку кожного з партнерів, що відповідає цінностям сучасного демократичного суспільства.

Важливу роль відіграють також гендерні стереотипи, які можуть як сприяти, так і ускладнювати формування здорових уявлень про шлюб. Наприклад, стереотип про те, що «чоловік не має проявляти емоційні слабкості», може ускладнювати уявлення юнаків про партнерські стосунки, де важливою є відкритість і вміння говорити про власні переживання. Натомість стереотипні вимоги до дівчат бути «ідеальними господинями» або «емоційно всепрощаючими» можуть формувати нереалістичні очікування від майбутнього подружнього життя.

У сучасних умовах, зокрема в період суспільних змін та воєнного стану, розвиток гендерної ідентичності може набувати нових відтінків. Молодь стикається з трансформацією традиційних ролей: жінки дедалі частіше беруть на себе активну соціальну та професійну позицію, чоловіки — більше залучаються до виховання дітей та побутових справ. Це змінює уявлення про те, яким має бути «ідеальний партнер» та яка модель стосунків є найбільш прийнятною і ціннісно близькою.

Соціально-економічні умови також впливають на уявлення старшокласників про шлюб. Старшокласники, які виростили у матеріально забезпечених родинах, частіше мають позитивне ставлення до шлюбу та розглядають його як важливу частину свого майбутнього. Натомість молодь із менш сприятливих соціальних умов може мати прагматичніший або навіть скептичний погляд на сімейне життя, вважаючи, що першочерговим є досягнення фінансової стабільності, а вже потім – створення родини.

Загалом старший шкільний вік є вирішальним у формуванні базових уявлень про шлюб, які впливатимуть на подальші життєві рішення молодої людини. У цей період старшокласники накопичують досвід, спостерігають за навколишнім світом, аналізують стосунки інших людей і створюють власні моделі майбутнього подружнього життя. Важливим завданням сім'ї, школи та суспільства є надання молоді реалістичних знань про шлюб, щоб уникнути розчарувань у майбутньому та сприяти побудові міцних, гармонійних сімейних стосунків.

1.4 Вплив умов воєнного стану на емоційний стан і систему цінностей старшокласників

Формування уявлень про шлюб у старшокласників є складним соціально-психологічним процесом, що залежить від численних зовнішніх і внутрішніх факторів. В умовах воєнного стану цей процес зазнає значних трансформацій, адже змінюється соціальний контекст, у якому відбувається становлення особистості. Уявлення про шлюб формуються під впливом суспільних умов, політичної ситуації, економічних факторів, медіа та безпосереднього сімейного виховання. Особливу роль у цей період відіграє почуття безпеки, соціальна підтримка та адаптація до стресових обставин, що суттєво впливають на ставлення старшокласників до шлюбу та сімейного життя [6, с. 134].

Військові дії та нестабільність у країні формують у молоді особливий тип сприйняття майбутнього, де головним пріоритетом стає виживання та емоційна підтримка. У звичайних умовах шлюб часто асоціюється з романтичними стосунками, коханням та особистісним розвитком партнерів. Проте в період війни він набуває більш прагматичного значення, стаючи для багатьох символом стабільності, психологічного захисту та взаємодопомоги. Старшо-класники можуть формувати уявлення про сім'ю як про опору у складні часи, що сприяє

посиленню цінності шлюбу, з одного боку, та його сприйняття як відповідальності та обов'язку – з іншого [3, с. 45].

Значний вплив на уявлення про шлюб у воєнний період має безпосереднє сімейне середовище, яке формує базові уявлення про роль чоловіка та жінки у стосунках. Якщо родина демонструє стійкість, підтримку, взаємоповагу та довіру навіть у складних умовах, це сприяє формуванню позитивних очікувань щодо подружнього життя. Натомість у сім'ях, які переживають постійний стрес, конфлікти або втрати, діти можуть формувати негативне або унікальне ставлення до шлюбу. Такі старшокласники можуть вважати шлюб джерелом додаткових труднощів, що впливатиме на їхнє бажання або небажання створювати власну сім'ю в майбутньому.

Емоційний фон у родині під час воєнного стану відіграє ключову роль у формуванні уявлень дітей про шлюб і сімейні цінності. Психологічна атмосфера в сім'ї впливає на те, як старшокласники сприймають подружні відносини та майбутнє сімейне життя. Якщо в родині панує довіра, згуртованість та взаємна підтримка, діти бачать шлюб як надійну основу для життя та джерело сили. Вони асоціюють сімейні стосунки з безпекою, стабільністю та можливістю отримати підтримку навіть у найскладніших обставинах [4, с. 66].

Однак, якщо родина стикається з глибокими кризами, тривожністю або переживає втрати, це може значно змінити сприйняття шлюбу в очах дітей. Втрата домовки, економічна нестабільність, розлука з близькими та психологічний стрес сприяють появі страху перед майбутніми сімейними обов'язками. Старшокласники можуть асоціювати шлюб із нестабільністю, невизначеністю та ризиком розчарувань, що призводить до небажання брати на себе відповідальність у майбутніх стосунках. У таких умовах формується обережне ставлення до створення сім'ї, а подружні стосунки можуть здаватися надто вразливими до зовнішніх обставин [21, с. 89].

Війна та вимушене розлучення членів сім'ї нерідко спричиняють у дітей уявлення про шлюб як про щось тимчасове та непередбачуване. Вони можуть відчувати невпевненість у можливості побудови довготривалих стосунків, адже їхній власний досвід показує, що життєві обставини можуть швидко змінюватися. Це може впливати на їхню готовність до емоційної близькості, оскільки страх перед втратою або болем від розлуки стає дуже сильним. Внаслідок цього старшокласники можуть уникати глибоких емоційних зв'язків, боячись, що вони можуть стати джерелом нових переживань і стресу.

Соціальні мережі та засоби масової інформації також є важливими чинниками, що впливають на сприйняття шлюбу в умовах війни. Через ЗМІ молодь отримує різні моделі сімейного життя, які можуть як сприяти, так і перешкоджати формуванню позитивного ставлення до шлюбу. Наприклад, поширення історій про героїзм військових та вірність їхніх родин може сприяти укоріненню традиційних уявлень про шлюб. Водночас зображення руйнування сімей через війну, розлучень, тривалих розлук та втрат може формувати страх перед шлюбними стосунками або змушувати молодь розглядати альтернативні моделі сімейного життя.

Соціально-економічний статус родини в умовах війни відіграє значну роль у формуванні уявлень старшокласників про шлюб та сімейні обов'язки. Сім'ї, що зіштовхнулися з економічними труднощами, можуть формувати у молоді прагматичне ставлення до шлюбу, де важливим критерієм є фінансова стабільність партнера. Водночас ті, хто зберіг певний рівень матеріального благополуччя, можуть продовжувати дотримуватися традиційних уявлень про романтичні аспекти шлюбу. У будь-якому разі воєнний стан змушує молодь переглядати пріоритети та робити вибір на користь більш безпечних та передбачуваних варіантів сімейного життя [7, с. 157].

Психологічний стан старшокласників у період війни безпосередньо впливає на їхнє ставлення до шлюбу та створення сім'ї. Тривожність, страх, невизначеність майбутнього можуть формувати негативне сприйняття подружніх стосунків як додаткового джерела стресу. У той же час у частини старшокласників може з'явитися посилена потреба в емоційній безпеці, що може призводити до ранніх шлюбів або прагнення створити сім'ю якомога швидше. Важливою у цей період є психологічна підтримка молоді, спрямована на формування сприйняття шлюбу та подолання страхів, пов'язаних із майбутнім [23, с. 66].

Освітнє середовище також відіграє роль у формуванні уявлень про шлюб, адже школа та педагоги можуть впливати на цінності, які засвоюють учні. Уроки, що стосуються сімейного виховання, соціології та психології, допомагають старшокласникам краще розуміти механізми взаємодії у шлюбі та важливість взаємопідтримки. У воєнний період особливо важливо, щоб молодь отримувала реалістичне уявлення про шлюб, яке ґрунтується не лише на емоціях, а й на розумінні відповідальності та соціальних ролей. У шкільному середовищі варто

створювати ініціативи, які сприятимуть обговоренню теми шлюбу та сім'ї в умовах сучасних викликів [12, с. 128].

У період воєнного стану гендерні уявлення зазнають значних змін, що безпосередньо впливає на сприйняття ролей чоловіка та жінки у шлюбі. Молоде покоління може засвоювати традиційні моделі, згідно з якими чоловік є головним захисником, відповідальним за безпеку родини та матеріальне забезпечення. Водночас жінка в такому контексті розглядається як берегиня сімейного вогнища, яка створює затишок, підтримує партнера морально та піклується про дітей. Таке розподілення ролей ґрунтується на історично сформованих цінностях, що протягом століть визначали гендерні стосунки в суспільстві [6, с. 134].

Однак сучасні реалії воєнного часу сприяють модернізації поглядів на роль чоловіка та жінки у сімейних відносинах, що змінює традиційні моделі шлюбу. Жінки все частіше беруть активну участь у військових операціях, займають керівні посади, займаються волонтерською діяльністю та працюють у критично важливих сферах економіки. Це сприяє зростанню рівності у відносинах між партнерами, оскільки відповідальність за сімейне життя та фінансове забезпечення розподіляється більш рівномірно. Такі зміни формують нові моделі подружніх стосунків, які відрізняються від усталених уявлень минулих поколінь і відображають реалії сучасного суспільства [7, с. 157].

Таким чином, суспільні та сімейні фактори в умовах воєнного стану формують уявлення старшокласників про шлюб, змінюючи його значення та пріоритети. Війна впливає на молодь, змушуючи її переоцінювати роль сім'ї та важливість стабільних взаємин. У сучасних умовах шлюб сприймається не лише як кохання та особистий вибір, а й як спосіб знайти підтримку, безпеку та опору у складних обставинах. Для гармонійного розвитку уявлень про шлюб важливо забезпечити старшокласникам доступ до якісної психологічної підтримки та соціально-емоційного навчання.

Висновки до першого розділу

Проаналізовано поняття та наукові підходи до визначення уявлень про шлюб у психологічній літературі. Формування уявлень про шлюб у старшокласників є складним соціально-психологічним процесом, що розглядається в межах різних наукових підходів. Дослідження вказують на те, що уявлення про шлюб включають когнітивний, емоційний та поведінковий

компоненти, які визначають ставлення молоді до подружніх стосунків. У різних наукових концепціях шлюб розглядається як соціальний інститут, що виконує важливі функції, зокрема репродуктивну, виховну та психологічну. Сучасна молодь формує свої уявлення про шлюб під впливом як традиційних сімейних цінностей, так і сучасних тенденцій, які пропонують нові моделі подружніх взаємин.

Старший шкільний вік є критичним періодом у формуванні уявлень про майбутнє сімейне життя, оскільки в цей час розвивається самосвідомість та соціальні орієнтації. Старшокласники прагнуть незалежності, але водночас формують ідеали стосунків, часто ідеалізуючи шлюб і сімейне життя. На їхнє бачення шлюбу впливають особистий досвід, рівень емоційної зрілості, міжособистісні стосунки та рольові моделі, засвоєні в сім'ї. Соціальна адаптація, гендерні установки та здатність до емоційної регуляції значною мірою визначають, якими будуть очікування старшокласників від подружнього життя.

Важливу роль у формуванні уявлень про шлюб відіграють суспільні та сімейні фактори, особливо в умовах воєнного стану. Війна змінює пріоритети молоді, посилюючи потребу у стабільності, підтримці та довірі у стосунках. Старшокласники можуть сприймати шлюб як спосіб збереження психологічного комфорту або, навпаки, як джерело потенційних труднощів. Військові дії, розлука з близькими, економічні виклики та соціальні зміни впливають на формування як традиційних, так і альтернативних моделей сімейних відносин серед молоді.

Таким чином, уявлення про шлюб у старшокласників формуються під впливом багатьох чинників, включаючи особистий досвід, родинне виховання, соціальне середовище та суспільні реалії.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1 Організація та методи дослідження уявлень про шлюб у старшокласників

Емпіричне дослідження формування уявлень про шлюб у старшокласників здійснювалось в умовах воєнного стану, що передбачало специфічну організацію та використання відповідних психодіагностичних методів. Головною метою емпіричного етапу було вивчення впливу соціально-психологічних факторів на формування уявлень учнів старших класів про шлюб та сімейні ролі. Відповідно до мети дослідження була визначена вибірка, яка склала 42 учні старших класів, серед яких 22 юнаки та 20 дівчат. Дана кількість старшокласників є оптимальною для забезпечення надійності та валідності результатів у межах даного дослідження.

Організація дослідження включала кілька ключових етапів, серед яких підготовчий, безпосереднє проведення психодіагностики, а також обробка, інтерпретація отриманих даних і підбиття підсумків. На підготовчому етапі було розроблено план дослідження, визначено процедуру та створено необхідні умови для роботи з респондентами, зокрема забезпечено конфіденційність та добровільну участь. Діагностика проводилась у спеціально облаштованому приміщенні школи в спокійній атмосфері, що сприяло щирості відповідей учнів. При цьому враховувалися вікові особливості старшокласників, а також психологічні особливості, пов'язані з впливом воєнного стану на їхній емоційний стан та соціальну поведінку.

Для досягнення поставленої мети і перевірки гіпотези було використано комплекс діагностичних методик, які забезпечували всебічне вивчення проблеми. Першою методикою було обрано *тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокича*, спрямований на дослідження системи особистісних і соціальних цінностей, які впливають на формування життєвих орієнтирів старшокласників, зокрема й щодо шлюбу. За допомогою цього інструменту стало можливим визначити пріоритетність цінностей, таких як сім'я, любов, відповідальність, матеріальне благополуччя, безпека, що особливо важливо у контексті воєнного стану, коли відбувається переоцінка ціннісних пріоритетів (додаток А).

Другою методикою, яку було застосовано в дослідженні, стала *Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3)*, авторами якої є Д.Х. Олсон, Дж. Портнер та І. Лаві. Ця методика дала змогу оцінити рівень згуртованості сімей старшокласників, ступінь емоційної близькості та здатність родини адаптуватися до змін, що виникли через воєнні події. За допомогою цієї шкали вдалося визначити, наскільки сімейне середовище учнів впливає на формування уявлень про шлюб, зокрема чи підтримує сім'я старшокласника в складних обставинах, чи навпаки, є джерелом додаткового стресу (додаток Б).

Третьою методикою, що використовувалася в дослідженні, стала *авторська анкета «Ставлення до сімейної та батьківської ролі»*. Дана анкета мала на меті виявити особливості формування установок старшокласників щодо майбутніх сімейних ролей, їх очікування щодо шлюбу, розподілу ролей та відповідальності між партнерами. Анкета передбачала окремі питання для хлопців та дівчат, враховуючи гендерні особливості, що дозволило отримати максимально детальну інформацію про особливості уявлень учнів про шлюб і батьківство в умовах війни (додаток В).

Під час проведення діагностики забезпечувалась повна конфіденційність відповідей старшокласників, що стимулювало їхню щирість та відкритість, а також знижувало рівень тривожності, пов'язаної з тематикою дослідження. Враховуючи, що дослідження проводилося в умовах воєнного стану, особливу увагу було приділено етичним аспектам роботи: жодного примусу до участі у дослідженні не застосовувалось, а в будь-який момент учасники могли припинити свою участь у тестуванні. Окремо варто зазначити, що старшокласники мали можливість звернутися за психологічною підтримкою після проходження тестування, якщо відчували таку потребу.

Обробка результатів дослідження включала кількісний та якісний аналіз отриманих даних, який передбачав статистичну обробку відповідей, узагальнення результатів за вибіркою та визначення основних тенденцій у формуванні уявлень про шлюб. Статистичний аналіз проводився з використанням стандартних методів описової статистики, а також кореляційного аналізу для визначення взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями, сімейною адаптацією, згуртованістю та ставленням до шлюбу. Це дозволило чітко простежити вплив соціально-психологічних факторів на уявлення старшокласників про шлюб.

Після отримання результатів була проведена їх інтерпретація, під час якої визначалися основні тенденції у ставленні учнів до шлюбу, порівнювалися відповіді юнаків і дівчат, виявлялися особливості впливу війни на формування життєвих і сімейних цінностей. Це дозволило оцінити реалістичність уявлень старшокласників про майбутній шлюб, зрозуміти ступінь їхньої психологічної готовності до створення власної сім'ї, а також визначити зони ризику щодо формування деструктивних сімейних моделей. На завершальному етапі дослідження було сформульовано конкретні рекомендації щодо психологічного супроводу старшокласників у контексті підготовки до сімейного життя.

Отже, організація та методичне забезпечення дослідження спрямовувалися на отримання об'єктивних, детальних та достовірних результатів, що дозволяють зробити науково обґрунтовані висновки щодо особливостей формування уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану. Вибрані методики доповнювали одна одну, забезпечуючи комплексне дослідження проблематики, а чітка організація процесу діагностики дозволила отримати результати високого ступеня достовірності. Всі отримані дані та висновки були використані для підтвердження або спростування робочої гіпотези, яка припускає наявність впливу соціально-психологічних факторів на формування уявлень про шлюб у старшокласників під час війни.

2.2 Аналіз результатів дослідження впливу воєнного стану на уявлення про шлюб серед старшокласників

Аналіз результатів за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Термінальні цінності – це кінцеві життєві орієнтири, які визначають основні мотиви діяльності людини. В умовах війни їх пріоритетність у старшокласників зазнала певних змін (таблиця 3.1.).

Таблиця 2.1

Рейтинг термінальних цінностей серед старшокласників (середній ранг)

Цінність	Середній ранг (N=42)	Місце в рейтингу
Безпека сім'ї та близьких	2,45	1
Щасливе сімейне життя	2,86	2
Любов	3,05	3
Здоров'я	4,10	4
Матеріально забезпечене життя	5,23	5

Свобода (незалежність і право вибору)	7,15	6
Наявність добрих і вірних друзів	8,02	7
Цікава робота	9,45	8
Громадське визнання	12,12	9

На першому місці серед головних цінностей старшокласників знаходиться «Безпека сім'ї та близьких» ($M=2,45$), що свідчить про зміщення життєвих пріоритетів у бік стабільності та захисту рідних. Війна зробила цю цінність ключовою, адже молодь усвідомлює важливість збереження родинних зв'язків та взаємопідтримки у складних умовах. Якщо у мирний час ця категорія займала нижчі позиції, то зараз вона стала основною, оскільки безпека та захист близьких є першочерговими потребами. Це демонструє, наскільки вагомим для молодого покоління стало почуття відповідальності за свою сім'ю та її добробут.

На другому місці опинилося «Щасливе сімейне життя» ($M=2,86$), що свідчить про прагнення молоді до гармонійних стосунків, які можуть забезпечити підтримку в умовах нестабільності. Старшокласники почали розглядати шлюб не лише як емоційну сферу, а й як важливий фактор стабільності, що може стати опорою у складні часи. Третє місце займає «Любов» ($M=3,05$), яка набула ще більшого значення, оскільки емоційна близькість, довіра та взаємна підтримка стали необхідними для подолання життєвих викликів. Це означає, що молодь сприймає кохання не лише як романтичне почуття, а як важливий ресурс для подолання труднощів і збереження внутрішньої рівноваги.

Водночас «Матеріально забезпечене життя» ($M=5,23$) опустилося на п'яте місце, хоча у довоєнний період воно займало значно вищі позиції серед життєвих пріоритетів. Це свідчить про те, що матеріальний добробут тимчасово поступився місцем емоційним та соціальним аспектам, які в умовах війни набули більшої значущості. Також «Свобода та незалежність» ($M=7,15$) втратили свою актуальність, що може вказувати на зростання колективістських настроїв і розуміння важливості взаємної підтримки. Молодь почала більше цінувати згуртованість, родинні зв'язки та надійність партнерських відносин, що демонструє адаптацію до кризових обставин і зміну підходів до майбутнього.

Таблиця 2.2

Гендерні відмінності у термінальних цінностях

Цінність	Середній ранг (юнаки, $N=22$)	Середній ранг (дівчата, $N=20$)
Безпека сім'ї та близьких	2,80	2,05

Щасливе сімейне життя	3,25	2,45
Любов	3,40	2,70
Матеріально забезпечене життя	4,90	5,60

Дівчата надають більшу важливість безпеці та щасливому сімейному життю, розглядаючи шлюб як опору, що забезпечує стабільність і взаємну підтримку. Юнаки, хоча й приділяють більше уваги матеріальному забезпеченню, також змістили свої пріоритети у бік емоційної безпеки та стосунків. Це свідчить про те, що навіть серед хлопців матеріальний добробут поступово втрачає свою домінуючу роль у системі життєвих цінностей.

Інструментальні цінності визначають способи досягнення життєвих цілей (таблиця 3.3.).

Таблиця 2.3

Рейтинг інструментальних цінностей (середній ранг)

Цінність	Середній ранг (N=42)	Місце в рейтингу
Відповідальність	2,60	1
Чесність	3,20	2
Уміння пробачати	3,50	3
Працьовитість	4,00	4
Освіченість	4,90	5

Серед найважливіших якостей, які молодь цінує у стосунках, перше місце займає «Відповідальність» ($M=2,60$), що підкреслює необхідність серйозного підходу до життя, особливо в умовах війни. Старшокласники вважають, що здатність брати на себе зобов'язання, виконувати обіцянки та підтримувати близьких є ключовими факторами для побудови міцних сімейних відносин. Це свідчить про зміну пріоритетів молодого покоління, яке більше орієнтується на стабільність і взаємну підтримку. Війна підкреслила значення відповідальності не лише у сімейному житті, а й у соціальній взаємодії, адже складні умови вимагають надійності та вміння долати труднощі разом.

«Чесність» ($M=3,20$) та «Уміння пробачати» ($M=3,50$) також займають високі позиції у ціннісній системі молоді, що свідчить про прагнення до відкритості та щирості у відносинах. Молоді люди розуміють, що довіра та

взаєморозуміння є основою стабільного шлюбу, особливо в часи невизначеності та випробувань. Водночас «Працьовитість» ($M=4,00$) та «Освіченість» ($M=4,90$) дещо втратили свою значущість, оскільки в умовах війни на перший план виходять соціальні та емоційні аспекти життя. Це вказує на те, що матеріальні досягнення та кар'єрні перспективи тимчасово поступилися місцем людським якостям, які допомагають зберігати єдність та підтримку в складних обставинах.

Таблиця 2.4

Гендерні відмінності в інструментальних цінностях

Цінність	Середній ранг (юнаки, N=22)	Середній ранг (дівчата, N=20)
Відповідальність	2,90	2,30
Чесність	3,40	3,00
Уміння пробачати	4,00	3,00

Дівчата більше цінують чесність і співпереживання, оскільки для них важливі емоційний зв'язок та довіра у стосунках. Юнаки, навпаки, частіше акцентують увагу на працювистості та відповідальності, вважаючи ці якості необхідними для стабільного сімейного життя. Такі відмінності у пріоритетах свідчать про різні підходи до побудови майбутніх стосунків та розподілу сімейних ролей.

Висновки за результатами методики М. Рокича

Війна суттєво вплинула на ціннісні орієнтації старшокласників, змістивши пріоритети у бік сімейної безпеки, підтримки, стабільності та довіри. Щасливе сімейне життя та любов стали важливішими за матеріальні блага, що свідчить про зміну підходів до визначення життєвого успіху. Молодь особливо цінує відповідальність і чесність як ключові якості для створення міцного шлюбу, що підкреслює їхню готовність до серйозних сімейних відносин. При цьому дівчата більше орієнтуються на емоційну підтримку, тоді як юнаки акцентують увагу на стабільності та працювистості, що демонструє відмінності у гендерному сприйнятті шлюбних цінностей.

Аналіз результатів дослідження за методикою FACES-3

Аналіз рівня сімейної згуртованості

Сімейна згуртованість визначає емоційну близькість між членами родини, рівень підтримки та взаєморозуміння (таблиця 3.5.).

Таблиця 2.5

Розподіл рівнів сімейної згуртованості серед старшокласників

Рівень згуртованості	Кількість учасників (N=42)	Відсоток (%)
Низький (10-20 балів)	12	28,6
Середній (21-35 балів)	18	42,8
Високий (36-50 балів)	12	28,6

Серед старшокласників 42,8% мають середній рівень сімейної згуртованості, що означає наявність певної емоційної підтримки в їхніх родин, але водночас і моменти віддаленості. Такі сім'ї можуть підтримувати близькі стосунки у сприятливих умовах, проте під час стресових ситуацій можуть виникати труднощі у взаєморозумінні. Дистанціювання між членами сім'ї може бути пов'язане з браком часу на спілкування або недостатньою відкритістю у вираженні почуттів. Це свідчить про необхідність посилення комунікації та розвитку емоційної взаємодії для створення міцніших сімейних зв'язків.

Водночас 28,6% старшокласників мають низький рівень сімейної згуртованості, що вказує на слабкі емоційні зв'язки, відчуженість та можливі конфлікти між членами родини. У таких сім'ях може спостерігатися недостатня підтримка, що призводить до емоційної закритості та складнощів у спілкуванні. Однак ще 28,6% старшокласників демонструють високий рівень згуртованості, що характеризується тісними сімейними зв'язками, взаємною підтримкою та довірою.

Таблиця 2.6

Гендерні відмінності у сімейній згуртованості

Рівень згуртованості	Юнаки, N=22	Дівчата, N=20
Низький (10-20 балів)	36,4% (8 учасників)	20,0% (4 учасниці)
Середній (21-35 балів)	45,4% (8 учасників)	40,0% (8 учасниць)
Високий (36-50 балів)	18,2% (8 учасників)	40,0% (8 учасниць)

Дівчата частіше мають високий рівень сімейної згуртованості (40%) порівняно з юнаками (18,2%), що свідчить про їхню більшу орієнтацію на емоційну підтримку та тісні зв'язки в родині. Водночас юнаки частіше демонструють низький рівень згуртованості (36,4%), що може бути пов'язано з їхньою меншою схильністю до емоційного обговорення проблем та прагненням до автономності. Такі відмінності у ставленні до сімейних стосунків можуть впливати на майбутні подружні відносини та моделі поведінки у шлюбі.

Аналіз рівня сімейної адаптивності

Сімейна адаптивність відображає гнучкість родини у кризових умовах, її здатність змінювати правила та ролі відповідно до ситуації (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

Розподіл рівнів сімейної адаптивності серед старшокласників

Рівень адаптивності	Кількість учасників (N=42)	Відсоток (%)
Низький (10-20 балів)	14	33,3
Середній (21-35 балів)	19	45,2
Високий (36-50 балів)	9	21,5

Серед старшокласників 45,2% мають середній рівень адаптивності, що означає їхню здатність пристосовуватися до змін у сімейному житті, але з певними труднощами. Вони можуть ефективно реагувати на незначні зміни, проте серйозні кризи або нестабільні ситуації можуть викликати у них стрес і внутрішню напруженість. У таких умовах їм необхідна додаткова підтримка з боку родини або соціального оточення, щоб впоратися з емоційними викликами. Це свідчить про те, що середній рівень адаптивності дозволяє зберігати баланс у звичайних ситуаціях, але може бути недостатнім для подолання значних труднощів.

Водночас 33,3% старшокласників мають низький рівень адаптивності, що може вказувати на складність у пристосуванні до нових обставин та певну жорсткість сімейних ролей. Такі учасники дослідження частіше стикаються з напруженістю у сімейних стосунках, оскільки їм важко змінювати звичні моделі поведінки та сприймати нові правила. Однак 21,5% старшокласників демонструють високий рівень адаптивності, що говорить про їхню гнучкість та

вміння ефективно справлятися з кризовими ситуаціями. Вони легко змінюють стратегії поведінки, швидко приймають нові умови та здатні підтримувати близьких, що позитивно впливає на стабільність сімейних відносин.

Таблиця 2.8

Гендерні відмінності у сімейній адаптивності

Рівень згуртованості	Юнаки, N=22	Дівчата, N=20
Низький (10-20 балів)	40,9% (9 учасників)	25,0% (5 учасниць)
Середній (21-35 балів)	40,9% (9 учасників)	50,0% (10 учасниць)
Високий (36-50 балів)	18,2% (8 учасників)	25,0% (5 учасниць)

Юнаки частіше демонструють низький рівень адаптивності, адже 40,9% з них мають труднощі з пристосуванням до змін, що може бути наслідком жорсткіших сімейних структур або більш консервативного виховання. Це свідчить про те, що хлопці можуть менш гнучко реагувати на нові життєві обставини, що впливає на їхню здатність до ефективного вирішення проблем у подружньому житті. На відміну від них, дівчата мають більш збалансовані показники адаптивності, демонструючи як середній, так і високий рівень пристосування до змін, що може сприяти кращій комунікації та взаєморозумінню у шлюбі.

Висновки за результатами методики FACES-3

1. Сімейна згуртованість та адаптивність впливають на уявлення про шлюб у старшокласників. Учні, які мають високу сімейну згуртованість, частіше сприймають шлюб як джерело підтримки, стабільності та взаємоповаги.
2. Низька сімейна згуртованість (28,6%) корелює з негативними уявленнями про шлюб, що може призвести до страху перед відповідальністю або уникання серйозних стосунків.
3. Середній та високий рівень згуртованості (71,5%) сприяє формуванню позитивного ставлення до шлюбу, що підкреслює важливість сімейних відносин як моделі майбутнього подружнього життя.
4. Гнучкість у сім'ї та здатність до адаптації мають вирішальне значення в умовах війни. Старшокласники, чиї родини здатні адаптуватися до змін, мають більш позитивне уявлення про шлюб і сімейне життя.

5. Дівчата частіше мають високу сімейну згуртованість та адаптивність, що свідчить про важливість емоційних зв'язків у їхньому уявленні про сім'ю.

Результати FACES-3 підтверджують, що воєнний стан підвищує значущість сімейної підтримки та впливає на уявлення старшокласників про шлюб, формуючи як позитивні, так і негативні моделі сімейного життя.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Ставлення до сімейної та батьківської ролі»

Результати по блоках

Блок 1. Уявлення про ідеальну сім'ю

Результати даного блоку свідчать про перевагу партнерської моделі шлюбу серед старшокласників. Більшість старшокласників схиляються до рівноправних стосунків у сім'ї, де обов'язки розподіляються між партнерами порівну. Традиційна модель, у якій чоловік виконує роль лідера, а жінка зосереджується на домашніх справах, втрачає популярність, хоча серед юнаків вона зустрічається частіше, ніж серед дівчат (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9

Уявлення про ідеальну сім'ю

Тип шлюбу	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Партнерське (рівноправний розподіл ролей)	57,1	50,0	65,0
Традиційне (чоловік – лідер, жінка – дбайливий партнер)	19,0	27,3	10,0
Орієнтоване на кар'єру (шлюб – не головний життєвий пріоритет)	16,7	18,2	15,0
Не планую створювати сім'ю	7,1	4,5	10,0

Більшість старшокласників, а саме 57,1%, підтримують партнерську модель шлюбу, яка передбачає рівноправні відносини між подружжям. Серед дівчат цей показник вищий – 65,0%, що свідчить про їхнє прагнення до рівноправності у сімейному житті та спільного розподілу обов'язків. Серед юнаків прихильників партнерського шлюбу менше – 50,0%, що може свідчити про збереження у них більш традиційних поглядів на сімейні ролі. Однак загалом цей результат

відображає сучасні тенденції, спрямовані на перегляд класичних уявлень про подружні стосунки та підвищення рівня взаємної відповідальності.

Традиційну модель шлюбу, де ролі чоловіка та жінки суворо розподілені, підтримують 19,0% старшокласників, причому вона значно популярніша серед хлопців (27,3%) порівняно з дівчатами (10,0%). Окрім того, 16,7% опитаних вважають кар'єру головним життєвим пріоритетом, що вказує на зміщення уваги молоді від сімейних цінностей до самореалізації та професійного розвитку. Ще 7,1% старшокласників узагалі не планують створювати сім'ю, що демонструє зростання скептицизму щодо шлюбу. Особливо цей показник помітний серед дівчат (10,0%), що може свідчити про їхнє прагнення до незалежності та небажання прив'язувати себе до традиційної сімейної моделі.

Блок 2. Гендерні уявлення про ролі в сім'ї

Дослідження показало, що традиційні гендерні ролі у шлюбі відходять на другий план, оскільки більшість старшокласників вважають, що чоловік і жінка повинні мати рівні права та обов'язки в родині (таблиця 2.10).

Таблиця 2.10

Гендерні уявлення про ролі в сім'ї

Хто має бути головним і родині?	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Партнерство без лідера	66,7	59,1	75,0
Чоловік	26,2	36,4	15,0
Жінка	7,1	4,5	10,0

- 66,7% старшокласників підтримують рівноправні стосунки у родині.
- 26,2% вважають, що головну роль у сім'ї повинен відігравати чоловік, причому серед юнаків таких значно більше (36,4%), ніж серед дівчат (15,0%).
- Лише 7,1% старшокласників вважають, що жінка має бути лідером у сім'ї.

Блок 3. Батьківська роль

У питанні виховання дітей спостерігається чітка тенденція до рівноправного розподілу батьківських обов'язків. Це свідчить про переосмислення традиційних ролей батька та матері у процесі виховання (таблиця 2.11).

Таблиця 2.11

Батьківська роль

Чи має чоловік брати активну участь у вихованні дітей?	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Так, рівноправно з жінкою	85,7	81,8	90,0
Ні, це більше роль матері	9,5	13,7	5,0
Частково, допомагаючи дружині	4,8	4,5	5,0

Більшість старшокласників, а саме 85,7%, переконані, що виховання дітей має бути спільним завданням обох батьків. Вони вважають, що рівномірний розподіл відповідальності між матір'ю та батьком сприяє гармонійному розвитку дитини. Такий підхід допомагає дітям отримувати як емоційну підтримку, так і необхідні навички для соціальної адаптації. Крім того, рівноправна участь обох батьків у вихованні формує у молодого покоління уявлення про сім'ю як про партнерство, де обов'язки розподіляються справедливо.

Водночас 9,5% старшокласників дотримуються думки, що основна роль у вихованні дітей належить матері, а батько відіграє другорядну роль. Вони вважають, що материнська турбота, ніжність і природна емоційна близькість із дитиною роблять її головною вихователькою. Разом із тим 4,8% старшокласників вважають, що чоловік може лише частково допомагати у вихованні, але не бути його активним учасником. Це свідчить про те, що, хоча сучасне суспільство рухається до рівноправного розподілу сімейних обов'язків, певні традиційні уявлення про виховання дітей все ще залишаються поширеними.

Вплив воєнного стану на уявлення про шлюб

Воєнний стан суттєво вплинув на сприйняття шлюбу молоддю, посиливши уявлення про необхідність підтримки, захищеності та стабільності (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12

Вплив воєнного стану на уявлення про шлюб

Чи змінилося ваше уявлення про шлюб через війну?	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Так, шлюб став важливішим	50,0	45,5	55,0
Ні, погляди не змінилися	35,7	40,9	30,0
Так, але не вважаю його обов'язковим	14,3	13,6	15,0

Половина старшокласників (50,0%) зазначили, що війна значно підвищила значущість шлюбу, оскільки він став символом емоційної підтримки, безпеки та стабільності. Молодь почала сприймати сім'ю як надійний осередок, де можна знайти розуміння, турботу та взаємодопомогу в складні часи. Це свідчить про те, що в умовах невизначеності шлюб перестав бути просто традиційним соціальним інститутом і набув глибшого значення. У таких умовах партнери не лише розділяють відповідальність, а й стають важливою емоційною опорою одне для одного.

Водночас 35,7% старшокласників не відчували змін у своїх поглядах на сім'ю, що може свідчити про їхні усталені уявлення щодо шлюбу та його ролі у житті. Для них воєнні обставини не стали ключовим фактором у переоцінці сімейних цінностей, а їхні життєві пріоритети залишилися незмінними. Однак 14,3% опитаних зазначили, що війна змусила їх переглянути необхідність шлюбу як обов'язкового життєвого етапу. Це може бути пов'язано з тим, що вони усвідомили нестабільність сучасного світу та почали розглядати особисту незалежність і самодостатність як важливіші життєві цілі.

За результати дослідження, можна дійти висновків про те, що воєнний стан посилив значення шлюбу як інституту, що забезпечує підтримку та безпеку, роблячи його важливішим для особистої та соціальної стабільності. Сучасна молодь переважно дотримується партнерської моделі шлюбу, однак серед хлопців усе ще існує частина, яка підтримує традиційний розподіл ролей у сім'ї. Виховна роль батька значно зросла, що свідчить про поступову зміну гендерних норм та перехід до більш рівноправних моделей сімейного життя. Молодь цінує

емоційну стабільність у стосунках, і це впливає на їхні шлюбні установки, а також визначає критерії вибору майбутнього партнера.

Кореляційний аналіз взаємозв'язків між сімейною адаптивністю, згуртованістю та ставленням до шлюбу.

Кореляційний аналіз є ключовим методом дослідження взаємозв'язків між психологічними та соціальними змінними, що дозволяє оцінити ступінь залежності між різними показниками. В контексті вивчення уявлень старшокласників про шлюб кореляційний аналіз допоміг визначити, наскільки сімейна адаптивність та згуртованість впливають на формування шлюбних установок. Для цього використовувались два основних коефіцієнти – Пірсона, що вимірює лінійний взаємозв'язок між змінними, та Спірмена, який застосовується для рангових даних. Аналіз цих коефіцієнтів дозволив виявити закономірності та передбачити, як особливості сімейної взаємодії впливають на ставлення старшокласників до шлюбу.

1. Взаємозв'язок між сімейною адаптивністю та ставленням до шлюбу

Сімейна адаптивність визначає здатність родини змінюватися у відповідь на зовнішні виклики, зокрема в умовах кризових ситуацій, таких як війна чи економічні труднощі. Старшокласники, які зростають у сім'ях із високою адаптивністю, частіше демонструють позитивне ставлення до шлюбу, оскільки бачать родину як джерело підтримки та стабільності. Кореляційний аналіз показав, що коефіцієнт Пірсона між рівнем сімейної адаптивності та позитивним ставленням до шлюбу становить $r = 0,52$ ($p < 0,01$), що вказує на середню позитивну залежність. Це означає, що чим більш гнучкою є сім'я у пристосуванні до змін, тим позитивніше її діти оцінюють шлюб як життєву перспективу.

2. Зв'язок між сімейною згуртованістю та шлюбними установками

Сімейна згуртованість відображає рівень емоційної близькості, взаємної підтримки та довіри між членами родини, що безпосередньо впливає на формування уявлень про шлюб. Кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Спірмена показав, що зв'язок між сімейною згуртованістю та позитивним ставленням до шлюбу є ще сильнішим, ніж для адаптивності ($r_s = 0,61$, $p < 0,01$). Це свідчить про те, що старшокласники, які відчувають тісний емоційний зв'язок зі своїми батьками, більш схильні розглядати шлюб як стабільний союз, заснований на довірі. У той же час, молодь із низьким рівнем сімейної згуртованості частіше має нейтральне або негативне ставлення до

шлюбу, оскільки їхній власний досвід родинних стосунків не сприяє формуванню позитивних очікувань.

3. Гендерні відмінності у кореляціях сімейних факторів та ставлення до шлюбу

Гендерний аналіз продемонстрував, що зв'язок між сімейною згуртованістю та ставленням до шлюбу є сильнішим у дівчат ($r_s = 0,65$), ніж у хлопців ($r_s = 0,58$). Це може бути зумовлено тим, що дівчата більше орієнтуються на емоційний аспект стосунків, тоді як хлопці частіше зважають на матеріальні чи прагматичні фактори шлюбу. Крім того, у групі дівчат рівень сімейної адаптивності також більш значуще пов'язаний із позитивним ставленням до шлюбу, що підтверджує їхню схильність до створення гармонійних стосунків, подібних до тих, які вони спостерігали у власній сім'ї. Таким чином, для дівчат важливішими є емоційна підтримка та згуртованість у сім'ї, тоді як для хлопців – гнучкість та адаптивність родини до змін.

4. Поєднання адаптивності, згуртованості та шлюбних установок

Комплексний аналіз сімейної адаптивності та згуртованості дозволяє припустити, що саме їхній баланс формує у старшокласників певний тип шлюбних установок. Результати кореляційного аналізу показали, що поєднання високої адаптивності та згуртованості в родині найбільшою мірою сприяє позитивному ставленню до шлюбу ($r = 0,68$, $p < 0,01$). У сім'ях із високою згуртованістю, але низькою адаптивністю, старшокласники зазвичай мають традиційні погляди на шлюб, де головним є стабільність і збереження сімейних ролей. Натомість у родинях із високою адаптивністю, але слабкими емоційними зв'язками, старшокласники частіше схиляються до індивідуалістичних моделей шлюбу, орієнтованих на особистий розвиток.

Висновки щодо кореляційного аналізу

Отримані результати підтверджують, що рівень сімейної адаптивності та згуртованості є важливим чинником формування ставлення старшокласників до шлюбу. Чим більш гармонійними та підтримуючими є сімейні стосунки, тим позитивніше підлітки сприймають перспективу власного майбутнього шлюбу як життєво значущого вибору. Це свідчить про те, що сімейне середовище відіграє роль моделі, через яку формується уявлення про партнерські взаємини, розподіл ролей, довіру та взаємопідтримку у майбутньому подружньому житті.

Гендерний аналіз показав цікаві відмінності: для дівчат ключовим фактором є емоційна підтримка та стабільність у родині, яка формує їхні

очікування щодо любові, взаєморозуміння та психологічної безпеки у шлюбі. Для хлопців більш визначальним є гнучкість сімейних стосунків, здатність родини адаптуватися до змін та кризових ситуацій, що відображає орієнтацію на стабільність, відповідальність та організаційні аспекти сімейного життя. Такі відмінності підкреслюють важливість врахування гендерного підходу при розробці психологічних та освітніх програм, спрямованих на підготовку молоді до сімейного життя.

Кореляційний аналіз також показав тісний взаємозв'язок між гармонійністю сімейних стосунків, рівнем адаптивності та позитивними уявленнями про шлюб. Учні, які відзначали високий рівень підтримки та довіри у власній родині, демонстрували більш усвідомлені і реалістичні уявлення про подружнє життя, були схильні до партнерських моделей взаємин і надавали перевагу емоційній близькості, взаємоповазі та спільному прийняттю рішень. Навпаки, учні з менше адаптивним та конфліктним сімейним середовищем частіше проявляли тривожність, невпевненість і скептичне ставлення до шлюбу, підкреслюючи страх перед майбутньою відповідальністю та невизначеністю.

Отримані результати підтверджують, що сімейне середовище виступає не лише джерелом моделі майбутнього шлюбу, а й формує базові очікування щодо сімейного життя, рівня відповідальності, стабільності та комунікативних навичок у стосунках. Урахування цих чинників дозволяє більш точно прогнозувати поведінкові і ціннісні орієнтації молоді та розробляти заходи соціально-психологічної підтримки, які сприяють формуванню зрілих шлюбних установок і партнерських моделей взаємодії.

Практичне значення отриманих даних полягає у можливості створення програм психологічного супроводу старшокласників, спрямованих на:

- розвиток емоційного інтелекту та навичок ефективної комунікації;
- формування здорових уявлень про сімейне життя та шлюб;
- підвищення сімейної адаптивності та підтримки, яка є фактором розвитку позитивних шлюбних очікувань;
- врахування гендерних особливостей у психологічній роботі, щоб підтримка відповідала специфічним потребам дівчат і хлопців.

Таким чином, результати кореляційного аналізу підкреслюють тісний зв'язок між сімейним середовищем і формуванням уявлень про шлюб, демонструючи, що гармонія, підтримка та гнучкість родини сприяють розвитку усвідомлених та психологічно зрілих установок щодо подружнього життя серед

старшокласників. Ці висновки можуть бути використані для науково-методичного обґрунтування програм соціально-психологічного супроводу та профілактики сімейних конфліктів серед підлітків.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження уявлень про шлюб у старшокласників в умовах воєнного стану, що включало організацію дослідження, аналіз отриманих результатів та розробку психологічних рекомендацій. Для досягнення поставленої мети були використані різноманітні методики, серед яких методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3), а також анкета «Ставлення до сімейної та батьківської ролі». Використання комплексного підходу дозволило оцінити, як зовнішні соціальні фактори, зокрема воєнний стан, впливають на формування шлюбних установок у молоді. Кореляційний аналіз дозволив виявити значущі взаємозв'язки між рівнем сімейної адаптивності, згуртованості та ставленням до шлюбу.

Аналіз результатів дослідження показав, що уявлення про шлюб у старшокласників значною мірою залежать від особистого сімейного досвіду та рівня підтримки в родині. Було встановлено, що старшокласники, які зростають у згуртованих та емоційно підтримуючих сім'ях, більш позитивно ставляться до шлюбу, сприймаючи його як джерело стабільності та взаємної підтримки. Натомість у молоді з менш адаптивних або емоційно дистанційованих сімей частіше спостерігалось нейтральне або негативне ставлення до шлюбу. Крім того, серед старшокласників було відзначено зниження пріоритету матеріальної стабільності у шлюбі, що свідчить про зміщення акценту на емоційну підтримку та партнерські відносини.

Воєнний стан значно вплинув на систему цінностей молоді, зокрема підвищив значущість таких аспектів, як довіра, безпека та підтримка в шлюбі. Багато старшокласників почали розглядати шлюб не лише як життєву перспективу, а й як інструмент забезпечення психологічної стабільності у складних соціальних умовах. Було відзначено тенденцію до переосмислення традиційних гендерних ролей у шлюбі, де все більше старшокласників підтримують модель партнерських взаємин із рівномірним розподілом відповідальності між чоловіком і жінкою. Це свідчить про поступове

усвідомлення важливості рівноправного партнерства у сучасному сімейному житті.

На основі отриманих даних були розроблені психологічні рекомендації, спрямовані на підтримку старшокласників у формуванні адекватних та усвідомлених уявлень про шлюб. Основними напрямками такої підтримки стали розвиток емоційної грамотності, формування відповідальності у майбутніх партнерських відносинах, подолання стереотипних уявлень про роль чоловіка і жінки в сім'ї. Також було запропоновано впровадження інтерактивних освітніх програм, що дозволять старшокласникам не лише розширити свої знання про сімейне життя, а й навчитися ефективно комунікувати та вирішувати конфліктні ситуації. Особливу увагу слід приділяти психологічній підтримці молоді у складних соціальних умовах, що допоможе мінімізувати негативний вплив кризових ситуацій на їхні уявлення про сім'ю.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило, що уявлення старшокласників про шлюб є динамічними та піддаються впливу різноманітних соціальних і психологічних факторів. В умовах воєнного стану молодь все частіше починає сприймати шлюб як простір для взаємної підтримки та стабільності, що підкреслює важливість якісної підготовки старшокласників до сімейного життя. Отримані результати можуть бути використані для розробки програм психологічного супроводу молоді, що сприятиме формуванню сімейних орієнтацій та ефективному вирішенню майбутніх сімейних викликів.

РОЗДІЛ 3.

РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ШЛЮБ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1 Зміст і структура корекційно-розвивальної програми

Корекційно-розвивальна програма, спрямована на формування адаптивних та усвідомлених уявлень про шлюб у старшокласників, була створена з урахуванням психологічних особливостей підліткового віку, результатів емпіричного дослідження, а також специфічних умов воєнного стану, що суттєво впливають на емоційно-вольову сферу учнів і їхнє розуміння сімейних цінностей. Програма розроблена як комплексна система психологічних заходів, що має на меті не лише передати учням знання про сімейні відносини, але й сприяти розвитку навичок конструктивної взаємодії, емоційної зрілості, здатності до саморефлексії та відповідального ставлення до формування майбутньої сім'ї.

Основною метою програми є сприяння розвитку у старшокласників реалістичних, соціально виважених та психологічно обґрунтованих уявлень про шлюб і сімейні ролі. Вона також покликана формувати в учнів здатність критично осмислювати власні установки та очікування щодо подружнього життя, розуміти вплив сімейного досвіду на майбутні стосунки, а також опановувати навички, необхідні для створення гармонійних, партнерських взаємин. У цьому контексті програма розглядає шлюб як важливу соціальну і психологічну інституцію, що відіграє суттєву роль у становленні особистості, розвитку її відповідальності, емоційної стабільності та соціальної адаптивності.

Зміст програми ґрунтується на кількох принципових положеннях. Перш за все, це принцип особистісно орієнтованого підходу, який передбачає врахування індивідуальних особливостей кожного учасника та забезпечення можливості вільного і безпечного самовираження. Другим важливим принципом є принцип діяльнісної активності, що реалізується через використання інтерактивних форм навчання: групових дискусій, рольових вправ, аналізу життєвих ситуацій, технік рефлексії. Третім принципом виступає науково-методична обґрунтованість, що забезпечує відповідність змісту програми сучасним уявленням про психологію сім'ї, підліткового віку та міжособистісної взаємодії. Важливим є також принцип чутливості до впливу воєнного стану, що зумовлює включення до програми

вправ, які спрямовані на зниження емоційного напруження, підтримку почуття стабільності, формування адекватних механізмів подолання стресових ситуацій.

Структурно програма складається з семи тематичних занять, кожне з яких спрямоване на вирішення специфічних завдань, що логічно доповнюють одне одного й забезпечують поступовий перехід від загального усвідомлення цінностей до глибокого аналізу власних уявлень про майбутню сім'ю.

На першому занятті відбувається формування безпечного простору, що передбачає забезпечення психологічного комфорту кожного учасника, встановлення правил спілкування та норм поведінки в групі. Це надзвичайно важливо, оскільки тема сімейних стосунків та особистого досвіду часто виявляється чутливою і може супроводжуватись емоційними переживаннями, пов'язаними з власним сімейним середовищем, впливом воєнних подій чи особистими очікуваннями щодо майбутнього. На початковому етапі проводиться знайомство, яке не лише дозволяє учням представити себе, але й формує відчуття рівності й залученості кожного. Для цього можуть застосовуватись інтерактивні методи — зокрема, вправи типу «Коло знайомств», «Мое ім'я і його історія», «Факт про мене», які сприяють зниженню напруги та формуванню первинної симпатії між учасниками.

Важливим елементом першого заняття є обговорення та затвердження правил групової роботи. Зазвичай йдеться про принципи конфіденційності, добровільності участі, взаємної поваги, недопущення критики особистості, рівного права голосу для кожного. Прийняття цих правил самими учасниками значно підвищує рівень їхньої відповідальності за психологічний клімат у групі та зміцнює відчуття захищеності. Такий підхід особливо актуальний в умовах воєнного стану, коли старшокласники можуть мати підвищену тривожність, недовіру або емоційну відстороненість, пов'язані з нестабільністю зовнішнього середовища.

Наступним етапом першого заняття є виконання вправ, що допомагають визначити первинні асоціації зі словом «сім'я». Це може бути вправа «Асоціативне коло», коли учасники висловлюють слова або образи, які виникають у них у зв'язку з поняттям сім'ї, або вправа «Мій сімейний символ», де школярі створюють графічне зображення, яке символізує їхнє уявлення про сім'ю. Такі активності сприяють зовнішній вербалізації внутрішніх уявлень та активізують процес первинної рефлексії. Окрім того, вони дозволяють ведучому

отримати попередню інформацію про особливості сприймання сімейного життя учасниками групи та виявити певні проблемні чи суперечливі установки.

Після виконання вступних вправ учасники мають змогу окреслити власні очікування від програми та сформулювати індивідуальні цілі. Це може відбуватися як у форматі письмового завдання («Що я хочу дізнатися про сімейні стосунки?»), так і через групову дискусію, що стимулює саморозкриття та допомагає визначити спільні теми, які потребують опрацювання. Формування очікувань є важливим не лише з точки зору мотивації, але й для того, щоб учні могли регулювати власну активність, усвідомлювати особисту значущість участі в програмі та бачити зв'язок між її змістом і власними потребами.

На завершальному етапі першого заняття проводиться рефлексійний блок, під час якого учасники діляться враженнями від роботи, відзначають, що їх здивувало чи вразило, а також обговорюють, наскільки комфортно виявилася взаємодія в групі. Таке підбиття підсумків сприяє закріпленню позитивних емоцій і формує готовність до більш глибокої взаємодії на наступних заняттях. Перше заняття таким чином виступає своєрідним «стартовим майданчиком», від якого залежить успішність подальшої роботи, оскільки саме тут закладаються базові умови для конструктивного обговорення чутливих тем, чесної рефлексії та формування довірливої атмосфери.

Друге заняття присвячене детальному осмисленню системи цінностей, які визначають ставлення старшокласників до сім'ї та визначають особливості формування їхніх уявлень про майбутній шлюб. На цьому етапі учасники знайомляться не лише з абстрактним поняттям «цінність», але й досліджують власну ціннісну структуру через призму результатів, отриманих за методикою М. Рокича. Саме систематизація індивідуальних ціннісних пріоритетів дає змогу глибше зрозуміти, якими психологічними орієнтирами керуються учні під час формування очікувань щодо партнерства, сімейних ролей та особистісної відповідальності.

На початку заняття учасникам у доступній та емоційнонейтральній формі презентуються узагальнені результати методики, без індивідуалізації відповідей, що дозволяє зберегти конфіденційність, одночасно створюючи підґрунтя для роздумів про спільні й відмінні тенденції в ціннісних пріоритетах старшокласників. Ведучий звертає увагу на такі ключові для сімейних стосунків цінності, як любов, взаєморозуміння, відповідальність, відданість, безпека, турбота, матеріальне благополуччя, самореалізація та взаємоповага. Учасники

обговорюють, чому одні цінності є для них більш значущими, а інші — другорядними, як на їх формування впливає сімейний досвід, соціальне оточення, культурні норми та сучасні умови життя, зокрема виклики, пов'язані з воєнним станом.

Особливе місце в занятті займає вправа, спрямована на візуалізацію індивідуальної ціннісної структури. Учням пропонується створити так звану «ціннісну мішень» або «піраміду цінностей», де вони розміщують найважливіші для себе життєві орієнтири залежно від рівня їхньої особистої значущості. Така форма роботи сприяє активації процесів самопізнання, допомагає учням побачити внутрішню логіку власних переконань та виявити можливі суперечності між ними. Наприклад, підліток може одночасно декларувати важливість свободи й стабільності, або прагнення до самореалізації у поєднанні з бажанням уникати конфліктів — ці суперечності часто відіграють ключову роль у формуванні моделей майбутньої поведінки в шлюбі.

Подальша дискусія має рефлексивно-аналітичний характер. Учасники діляться спостереженнями про те, як певні цінності впливають на їх бачення сімейного життя: що означає для них відповідальність у шлюбі, як вони розуміють партнерство, які очікування пов'язують із любов'ю та підтримкою, наскільки важливим є матеріальний аспект та яким вони уявляють баланс між професійною реалізацією та сімейними обов'язками. Ведучий може поставити запитання, що поглиблюють роздуми: *«Як обрана вами головна цінність може проявлятися в майбутньому шлюбі?»*, *«Які труднощі можуть виникнути, якщо партнери мають різні ціннісні пріоритети?»*, *«Які цінності ви хотіли б перенести у свою майбутню сім'ю з батьківської родини, а які — змінити?»*.

У ході обговорення учні поступово усвідомлюють, що цінності не є абстрактними поняттями — вони впливають на стиль комунікації у стосунках, здатність до компромісу, очікування щодо поведінки партнера, ставлення до конфліктів та розподілу сімейних ролей. Саме тому друге заняття відіграє ключову роль у формуванні цілісної бази для подальшої роботи: воно допомагає учням не лише осмислити свої життєві орієнтири, але й побачити реальний зв'язок між внутрішніми переконаннями й моделями сімейної поведінки.

Завершується заняття короткою рефлексією, під час якої учні формують висновки про те, які відкриття вони зробили щодо власної системи цінностей і як це може вплинути на їхнє ставлення до майбутнього шлюбу. Таким чином, друге заняття не лише збагачує знаннями, але й сприяє розвитку здатності до

глибокої самооцінки, що є важливою умовою для побудови зрілих, усвідомлених і гармонійних партнерських взаємин.

Третє заняття присвячене глибшому розумінню учнями моделей сімейної взаємодії, зокрема таких ключових характеристик сімейної системи, як згуртованість та адаптивність. Теоретичною основою заняття є модель сімейного функціонування FACES-3, розроблена Д. Х. Олсоном та його колегами, яка дозволяє визначити різні рівні емоційної близькості між членами родини, особливості розподілу ролей, а також здатність сім'ї пристосовуватись до змін. Для старшокласників, які часто переживають суперечливі почуття щодо власної родини, це заняття є можливістю подивитися на сімейні стосунки під новим кутом, а також краще усвідомити, як саме їхній життєвий досвід впливає на формування уявлень про майбутній шлюб.

На початку заняття учасникам пропонується коротка міні-лекція, що пояснює основні поняття: «сімейна адаптивність», «згуртованість», «гнучкість», «стабільність», «рольова функціональність». Важливо подати інформацію не в академічно сухій формі, а у доступній, близькій до життєвих ситуацій, щоб учні могли одразу співвіднести її з власним досвідом. Наприклад, ведучий може пояснити, що сім'ї з надмірною згуртованістю часто характеризуються високим рівнем контролю, а сім'ї з недостатньою згуртованістю — слабким емоційним зв'язком між членами родини. Також обговорюються типові реакції сімей на кризові ситуації: від відкритої співпраці та підтримки до уникання труднощів чи емоційної дистанційованості. Особливо наголошується на тому, що умови воєнного стану істотно змінюють стиль сімейної взаємодії, підвищуючи потребу у підтримці та водночас посилюючи ризики емоційного виснаження.

Після теоретичного вступу учням пропонується виконати вправу «Сімейний барометр», яка спрямована на усвідомлення того, наскільки стабільною та згуртованою вони відчують свою сім'ю. Кожен учасник отримує аркуш, де необхідно позначити рівень згуртованості та адаптивності своєї родини за спеціальною шкалою. Учні можуть зобразити свої уявлення у візуальній формі — у вигляді кола, діаграми чи лінійної шкали, що дозволяє їм глибше осмислити внутрішні відчуття й позиціонувати свою сім'ю у контексті моделей FACES-3. Така візуальна репрезентація допомагає виявити, якими є сильні сторони родини, а також ті її аспекти, які можуть спричиняти труднощі або викликати напругу.

Далі відбувається групова дискусія, в якій учні обговорюють загальні тенденції (без персоналізації чутливих даних), діляться тим, як, на їхню думку, різні рівні згуртованості та адаптивності впливають на сімейний клімат. Наприклад, обговорюються ситуації, у яких надмірно жорсткі правила в родині можуть викликати конфлікти, а надмірна свобода — відчуття нестабільності чи навіть небезпеки. Під час дискусії ведучий спрямовує увагу учнів на те, що жоден стиль не є «правильним» або «неправильним» сам по собі — важливим є баланс, гнучкість та здатність сім'ї знаходити компроміси.

Особливу увагу приділяють тому, як сімейний стиль взаємодії впливає на формування уявлень про майбутній шлюб. Учні розмірковують про те, наскільки їхні власні очікування щодо сімейного життя узгоджуються з моделлю сім'ї, у якій вони зростають. Вони можуть відповісти на низку рефлексивних запитань, що допомагають глибше усвідомити зв'язок між досвідом і переконаннями:

-«Які риси своєї родини я хотів би перенести у власний майбутній шлюб?»

-«Які аспекти сімейної взаємодії я б хотів змінити?»

-«Який рівень близькості з партнером мені буде комфортним?»

- «Наскільки важлива для мене гнучкість у розподілі ролей?»

Поступово учні доходять висновку, що сім'я, у якій вони зростають, не лише надає певний досвід, але й формує очікування, які можуть як допомагати у майбутньому, так і створювати труднощі, якщо не усвідомлювати їхнього походження. Це сприяє розвитку критичного ставлення до власних уявлень про шлюб і підтримує здатність формувати більш реалістичні, конструктивні моделі сімейної поведінки.

Наприкінці заняття проводиться рефлексивне коло, у ході якого учасники діляться враженнями від виконаних вправ, обговорюють, які нові думки виникли щодо власної сім'ї, що здивувало або змусило подивитися на родинні стосунки під іншим кутом. Підбиття підсумків дозволяє структурувати досвід, набутий під час заняття, та підготувати учнів до подальших етапів програми, що будуть спрямовані на розгляд гендерних ролей, комунікації та моделей партнерських стосунків.

Четверте заняття корекційно-розвивальної програми спрямоване на дослідження та усвідомлення старшокласниками особливостей майбутніх сімейних і батьківських ролей. Основою для змістового наповнення заняття слугують результати авторської анкети «Ставлення до сімейної та батьківської

ролі», які допомагають визначити загальні тенденції у сприйнятті учнями моделей партнерства, розподілу обов'язків та власних майбутніх функцій у сім'ї.

На початку заняття учням пропонується обговорення ключових понять, пов'язаних із сімейними ролями: «партнерська взаємодія», «рольова гнучкість», «батьківська відповідальність», «традиційні й модерні моделі сімейних ролей». Ведучий пояснює, що сімейні ролі — це не лише соціально визначені обов'язки, а й певні форми поведінки, взаємні очікування та готовність підтримувати один одного. Старшокласники ознайомлюються з актуальними тенденціями розподілу сімейних ролей у сучасному суспільстві: ідеями рівноправного партнерства, спільного виховання дітей, взаєморозуміння та емоційної підтримки в парі.

Після короткого теоретичного блоку учасникам пропонується вправа «Рольовий спектр», яка дозволяє візуалізувати власне уявлення про те, які функції вони вважають ключовими у майбутньому шлюбі. Кожен отримує аркуш з переліком можливих ролей — «відповідальний за фінанси», «захисник», «організатор побуту», «емоційна підтримка», «виховання дітей», «забезпечення комфорту», «прийняття рішень», «забезпечення стабільності» тощо. Учні пропонується ранжувати ці ролі за значущістю для себе, після чого вони створюють власну «рольову карту».

Ця вправа сприяє усвідомленню того, що їхні уявлення про сімейні ролі нерозривно пов'язані з попереднім досвідом, зокрема з тим, як побудована їхня батьківська сім'я, а також з культурними й соціальними очікуваннями, що домінують у суспільстві. У контексті воєнного стану це питання набуває особливої актуальності, адже учні спостерігають приклади зміни ролей у своїх родин: хтось із батьків бере на себе додаткові функції, хтось змушений поєднувати одразу декілька ролей, а інколи ролі тимчасово змінюються або перерозподіляються через вимушені обставини.

Після виконання індивідуальної частини завдання відбувається групова дискусія, у ході якої учасники можуть порівняти свої уявлення та побачити, наскільки різними бувають рольові моделі навіть у межах однієї вікової групи. Ведучий звертає увагу на гендерні особливості, які проявляються у відповідях хлопців і дівчат: чи відрізняються їхні очікування щодо розподілу обов'язків, які ролі вони вважають «природними», а які — такими, що потребують обговорення та узгодження з партнером. Важливим моментом є те, що дискусія не має підкріплювати стереотипи, а навпаки — спрямовується на розвиток критичного

мислення й здатності бачити різні варіанти побудови здорових партнерських стосунків.

Далі проводиться вправа «Сценарії майбутнього», під час якої учні працюють у парах або малих групах. Їм пропонується три короткі змодельовані життєві ситуації, пов'язані з побутом, вихованням дітей та прийняттям сімейних рішень. Завдання полягає в тому, щоб обговорити, як у зазначених ситуаціях могло б відбуватися розподілення ролей у шлюбі, які можливі шляхи вирішення конфліктів і що допомагає партнерам підтримувати конструктивну взаємодію. Наприклад:

- *«Партнери працюють і мають маленьку дитину. Як організувати догляд, щоб навантаження було збалансованим?»*

- *«У сім'ї виникла фінансова криза. Хто і як ухвалює рішення, які витрати є пріоритетними?»*

- *«Один із партнерів переживає емоційний стрес через події воєнного часу. Якою має бути роль іншого партнера?»*

Такі вправи дозволяють старшокласникам не лише уявити свою модель майбутньої сім'ї, а й побачити, що ефективність сімейної взаємодії базується на співпраці, відкритому обговоренні потреб та вмінні домовлятися.

Завершується заняття рефлексивним обговоренням, під час якого кожен учасник відповідає на запитання:

- *«Які ролі для мене є найважливішими у майбутньому шлюбі?»*

- *«Які ролі я готовий/готова взяти на себе?»*

- *«Що для мене означає партнерство у сім'ї?»*

- *«Що нового я сьогодні дізнався/дізналася про себе?»*

Рефлексія допомагає учням інтегрувати новий досвід і підготуватися до наступного заняття, де розглядатимуться питання ефективного партнерського спілкування та емоційної взаємодії у сім'ї.

П'яте заняття програми спрямоване на розвиток навичок конструктивної комунікації, які є основою здорових подружніх стосунків і важливою передумовою формування адекватних уявлень про шлюб. Оскільки підлітковий вік характеризується емоційною нестабільністю, підвищеною чутливістю до оцінок та складнощами у вираженні власних почуттів, це заняття має на меті навчити старшокласників ефективним способам висловлення потреб, емоцій та позицій без конфліктності чи уникання. Така робота є особливо актуальною в умовах воєнного стану, коли емоційний фон дітей та їхніх сімей перебуває під

значним навантаженням, а конструктивна комунікація часто є ключем до збереження психологічної стабільності.

На початку заняття учасникам презентується теоретичний блок, присвячений поняттям «асертивна комунікація», «активне слухання», «я-висловлювання», «емпатійна взаємодія», «комунікативні бар'єри». Ведучий пояснює, що ефективна комунікація у шлюбі передбачає не лише здатність говорити, але й уміння чути партнера, розуміти його емоційний стан, а також висловлювати власні думки без звинувачень і критики. Також обговорюється різниця між пасивною, агресивною, пасивно-агресивною та асертивною моделями поведінки, що дозволяє старшокласникам усвідомити, як різні стилі впливають на якість стосунків.

Після теоретичного вступу учням пропонується вправа «Комунікаційний термометр», у якій вони визначають, які типи висловлювань створюють комфорт у спілкуванні, а які — навпаки, провокують конфлікти. Учні працюють з прикладами фраз типу:

- *«Ти ніколи мене не слухаєш!»*
- *«Мені важливо, щоб ти звернув(ла) увагу на мої слова»*
- *«Ти завжди робиш не так, як треба!»*
- *«Мене засмучує, коли мої прохання ігноруються»*

Порівнюючи ці висловлювання, учні вчаться розрізняти обвинувальні та конструктивні форми спілкування, а також бачать, як формулювання «я-повідомлень» дозволяє виразити почуття без порушення кордонів іншої людини.

Далі проводиться інтерактивна вправа «Емпатійне слухання», у якій учасники працюють у парах. Один з учнів має розповісти коротку історію або ситуацію, що викликає у нього емоції, тоді як інший виконує роль уважного слухача, демонструючи навички емпатії: підтримуючий погляд, невербальні сигнали уваги, уточнювальні запитання, відображення почуттів. Після цього ролі змінюються. Наприкінці вправи відбувається обговорення того, наскільки важливо у стосунках не лише говорити, а й бути почутим, а також наскільки змінюється якість взаємодії, коли партнер дійсно проявляє увагу.

Наступним етапом є вправа «Антикризова комунікація», яка дозволяє учням моделювати конкретні складні ситуації з майбутнього подружнього життя та шукати шляхи їх конструктивного вирішення. Групи отримують різні сценарії, наприклад:

- *«Партнери мають різні погляди на витрати сімейного бюджету»*
- *«Один із партнерів відчуває перевантаження побутовими справами»*
- *«Парі доводиться приймати рішення щодо переїзду, який підтримує лише один із партнерів»*
- *«Зовнішні обставини (військові дії, стресові події) провокують напругу у стосунках»*

Учні мають знайти варіанти комунікації, що сприяють взаєморозумінню, партнерству, повазі до потреб кожного. Ведучий звертає увагу на важливість гнучкості, уміння просити про підтримку, здатності визнавати власні емоції та відповідальності за них.

Після завершення практичної частини учням пропонується колективне обговорення «Слова, які будують, і слова, які руйнують». Учасники визначають, які фрази допомагають створювати атмосферу довіри, а які — навпаки, викликають захисні реакції. Важливо наголосити, що ефективна комунікація у шлюбі не є вродженою навичкою — її можна розвивати, тренувати та вдосконалювати.

На завершення заняття проводиться рефлексивне коло, у якому старшокласники відповідають на запитання:

- *«Що нового я дізнався про способи говорити про свої почуття?»*
- *«Які висловлювання допомагають будувати довірливі стосунки?»*
- *«Як змінилося моє розуміння комунікації у сім'ї після цього заняття?»*
- *«Що я хотів би застосувати у своїх стосунках уже зараз?»*

Рефлексія дозволяє узагальнити отримані знання, інтегрувати навички у власний комунікативний стиль та стати більш підготовленими до подальшого вивчення питань партнерства, емоційної взаємодії та відповідальності у шлюбі.

Шосте заняття корекційно-розвивальної програми присвячене осмисленню старшокласниками таких важливих складових майбутнього сімейного життя, як відповідальність, взаємопідтримка та психологічна стійкість партнерів. Це заняття є логічним продовженням попереднього матеріалу: якщо п'яте заняття було сфокусоване переважно на комунікаційних навичках, то шосте більш комплексно розглядає питання взаємної підтримки у шлюбі та особистої відповідальності кожного з партнерів у різних сферах сімейного життя. Особливої актуальності дана тема набуває в умовах воєнного стану, коли життєві обставини часто потребують від людей високого рівня внутрішньої стійкості, готовності адаптуватися та брати на себе нові функції.

На початку заняття учасникам пропонується коротка лекційна частина, що розкриває поняття «сімейна відповідальність», «взаємодопоміжність», «партнерська стійкість», «емоційна зрілість» та «спільне подолання труднощів». Ведучий пояснює, що відповідальність у шлюбі не обмежується лише матеріальним забезпеченням або виконанням побутових обов'язків. Вона включає готовність бути надійним партнером, вміти вислухати, підтримати, поділити навантаження, брати участь у вирішенні проблем та прийнятті рішень. Зазначається, що сім'ї, у яких партнери здатні відкрито обговорювати труднощі й підтримувати один одного, істотно легше переживають стресові події, зокрема й ті, що пов'язані з воєнними реаліями.

Після теоретичного блоку учні виконують вправу «Трикутник відповідальності». Їм пропонується визначити, які з трьох сфер — емоційна, побутова чи ресурсна (матеріальна) — вони вважають найважливішими у сімейному житті. Старшокласники створюють власний «трикутник», розподіляючи значення між сферами й позначаючи, яку частку відповідальності (умовно — у відсотках) вони готові взяти на себе у кожній з них. Ця вправа допомагає учням усвідомити баланс власних очікувань щодо партнерства та виявити можливі перекося у сприйнятті сімейних обов'язків.

Далі проводиться групова дискусія, у якій учні обговорюють:

Чому деякі сфери здаються їм більш важливими?

- Як ці уявлення пов'язані з їхнім життєвим досвідом?

- Як змінюється розуміння відповідальності під впливом життєвих обставин, зокрема війни?

- Чому рівномірний розподіл відповідальності у шлюбі здатен підвищити емоційний комфорт партнерів?

Під час обговорення ведучий акцентує увагу на тому, що відповідальність не є статичною величиною — вона може змінюватися залежно від обставин, стану партнерів, життєвих етапів. Гнучкість та здатність коригувати розподіл обов'язків часто є ключовим чинником стабільності сімейного життя.

Наступною частиною заняття є вправа «Коло підтримки», яка спрямована на розвиток уміння надавати й отримувати психологічну підтримку. Учні пропонується уявити, що їх майбутній партнер переживає одну з типових кризових ситуацій, наприклад:

- відчуття емоційної втоми,
- страхи за майбутнє,

- труднощі з навчанням чи роботою,
- втрату близьких чи зміну життєвих обставин через війну.

Завдання полягає у тому, щоб визначити, яку саме підтримку вони могли б надати у цих ситуаціях: емоційну, інформаційну, практичну чи мотиваційну. Учні працюють у парах або малих групах і пропонують власні варіанти підтримки, після чого відбувається загальне обговорення.

Особливим елементом заняття є вправа «Межі моєї відповідальності». Вона має на меті навчити старшокласників розрізняти власну відповідальність у стосунках від відповідальності партнера. Це сприяє формуванню усвідомленого ставлення до майбутнього шлюбу та запобігає появі нереалістичних очікувань (наприклад, бажання, щоб партнер «вгадав» почуття чи «повністю» задовольняв емоційні потреби). Учні складають два списки:

За що я відповідальний у стосунках.

За що я не можу відповісти замість партнера.

Ця вправа формує здорове бачення меж та сприяє розвитку психологічної зрілості.

Наприкінці заняття проводиться традиційне рефлексивне коло. Учасники обговорюють:

- *Що для мене означає відповідальність у шлюбі?*
- *Яку підтримку я вважаю найціннішою?*
- *Що нового я зрозумів про роль партнерської взаємодії?*
- *Чи змінилися мої уявлення про те, як будувати підтримувальні стосунки?*

Рефлексія допомагає закріпити отримані знання й підготувати старшокласників до завершального заняття програми, яке буде присвячене інтеграції всіх отриманих умінь та створенню власної моделі здорових партнерських стосунків і майбутнього шлюбу.

Сьоме заняття є підсумковим етапом корекційно-розвивальної програми та має інтеграційний характер. Його основна мета — допомогти старшокласникам узагальнити знання й уміння, отримані протягом попередніх занять, а також сформувати власне бачення здорових сімейних стосунків і моделі майбутнього шлюбу. Завершальне заняття спрямоване на гармонізацію внутрішніх уявлень учнів, узгодження їхніх цінностей, очікувань, комунікативних навичок та уявлень про відповідальність. Крім того, воно дозволяє учасникам усвідомити власний шлях розвитку протягом програми та зміни, що відбулися у їхньому світогляді під впливом роботи у групі.

На початку заняття ведучий пропонує коротке нагадування про ключові теми, які були охоплені програмою: роль цінностей у формуванні уявлень про шлюб, вплив сімейного досвіду на бачення партнерства, гендерні й рольові очікування, комунікативні навички, механізми взаємопідтримки та відповідальності у стосунках. Це створює цілісне уявлення про послідовність та логіку програми й налаштовує учнів на рефлексію власного розвитку.

Основною вправою заняття є «Модель мого майбутнього шлюбу». Учні пропонуються створити індивідуальний проєкт — своєрідну мапу або схему, яка відображає їхні уявлення про здорові партнерські стосунки. Проєкт може містити такі елементи:

- ключові цінності, на яких буде ґрунтуватися майбутня сім'я (довіра, любов, повага, відповідальність, підтримка);
- очікування щодо партнерської взаємодії (комунікація, обмін обов'язками, спільні рішення);
- уявлення про сімейні ролі і межі відповідальності;
- ставлення до батьківства й виховання дітей;
- уявлення про те, як пара має діяти у кризових ситуаціях;
- особисті пріоритети та розуміння особистого простору в стосунках.

Для створення моделі учням надаються кольорові аркуші, маркери, символічні зображення та інші матеріали. Творчий формат сприяє не лише раціональному осмисленню, але й емоційній інтеграції всіх здобутих знань.

Після завершення індивідуальної роботи учні презентують свої моделі в групі. Це сприяє розвитку навичок самовираження, рефлексії та вміння пояснювати власні позиції. Ведучий заохочує учасників коментувати власні проєкти, звертаючи увагу на те, що змінилося у їхньому ставленні до шлюбу протягом програми: які цінності стали важливішими, як трансформувалися їхні очікування та що нового вони усвідомили про себе.

У процесі презентацій учні мають можливість побачити, наскільки різними можуть бути уявлення про майбутню сім'ю навіть серед ровесників. Групове обговорення допомагає зрозуміти, що успішний шлюб не має єдиної універсальної моделі — його якість визначається здатністю партнерів до взаємоповаги, гнучкості, чесності та підтримки.

Далі проводиться вправа «Мій ресурс і мої кроки», яка допомагає учням усвідомити, які внутрішні й зовнішні ресурси вони вже мають для побудови

здорових стосунків, а які навички або якості потребують подальшого розвитку. Учасники відповідають на запитання:

- *«Що із засвоєного я готовий застосовувати вже зараз?»*
- *«Над яким умінням або якістю я хотів би працювати далі?»*
- *«Які ресурси (особисті, соціальні, психологічні) допоможуть мені в майбутньому?»*

Це сприяє формуванню усвідомленого, зрілого ставлення до майбутніх стосунків і підкреслює важливість самовдосконалення.

Завершальним етапом заняття є «Рефлексивне коло вдячності», яке створює позитивний емоційний фон і дозволяє учням підвести власні підсумки участі в програмі. Учасники діляться тим, що було для них найбільш корисним, які відкриття вони зробили щодо себе, які зміни помітили у своїх поглядах та яким чином робота в групі вплинула на їхнє ставлення до майбутнього шлюбу та сімейних цінностей. Ведучий підкреслює, що результати програми формують важливий фундамент для майбутніх міжособистісних стосунків, а здобуті навички мають довгострокове значення.

Таким чином, сьоме заняття виконує функцію інтеграції та закріплення всіх попередніх знань і навичок, сприяє розвитку цілісної, реалістичної та емоційно зрілої моделі майбутнього шлюбу, а також завершує програму в атмосфері підтримки, взаємоповаги та усвідомленого зростання.

Отже, запропонована корекційно-розвивальна програма має комплексний характер і спрямована на формування у старшокласників зрілих, усвідомлених та ціннісно вмотивованих уявлень про шлюб і майбутню сім'ю. Послідовна структура з семи тематичних занять забезпечує поетапний перехід від створення безпечного комунікативного простору до глибокого осмислення власних цінностей, сімейних ролей, очікувань і моделей взаємодії в партнерських стосунках.

Кожне заняття виконує чітко визначену функцію: від розвитку групової довіри та самоусвідомлення — до корекції хибних чи нереалістичних уявлень, формування навичок конструктивної комунікації, відповідальності й емоційної зрілості. Використання інтерактивних методів, творчих завдань, рефлексивних технік і групових дискусій сприяє не лише пізнавальному, а й емоційному залученню учнів, що підвищує ефективність програми.

Підсумкове заняття дозволяє інтегрувати отримані знання й трансформувати їх у персональну модель майбутнього шлюбу, узгоджену з індивідуальною системою цінностей та життєвими цілями старшокласників. Це

є важливим результатом, адже саме усвідомлення власних ресурсів, можливостей та відповідальності слугує запорукою формування у майбутньому гармонійних і стабільних сімейних стосунків.

Отже, програма не лише розширює світогляд учнів, але й сприяє розвитку психологічної готовності до побудови здорового партнерства, що є особливо актуальним у сучасних соціальних умовах. Її реалізація створює умови для глибшого самопізнання, розвитку емоційної компетентності та формування конструктивних моделей сімейних взаємин, які становлять основу майбутньої успішної сімейної адаптації.

3.2. Результати впровадження програми та їх аналіз

Аналіз повторних результатів за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Термінальні цінності – це кінцеві життєві орієнтири, які визначають основні мотиви діяльності людини. В умовах війни їх пріоритетність у старшокласників зазнала певних змін (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Рейтинг термінальних цінностей серед старшокласників (середній ранг)

Цінність	Середній ранг (N=42)	Місце в рейтингу
Безпека сім'ї та близьких	2,10	1
Щасливе сімейне життя	2,55	2
Любов	2,80	3
Здоров'я	3,75	4
Матеріально забезпечене життя	4,92	5
Свобода (незалежність і право вибору)	6,80	6
Наявність добрих і вірних друзів	7,60	7
Цікава робота	8,95	8
Громадське визнання	11,40	9

Повторне дослідження термінальних цінностей після впровадження тренінгової програми показало наявність позитивної динаміки у зміні життєвих орієнтирів старшокласників. Як і на початковому етапі, найвищі позиції у рейтингу зберегли цінності, пов'язані із сім'єю та близькими людьми. Проте

після участі у програмі спостерігається їхнє подальше зміцнення в структурі ціннісних пріоритетів.

Першу позицію, як і раніше, займає цінність «Безпека сім'ї та близьких», середній ранг якої зменшився з 2,45 до 2,10, що свідчить про посилення значущості сімейного захисту та стабільності в умовах воєнного стану. На другому місці залишається «Щасливе сімейне життя», показник якої також покращився (2,86 → 2,55), що вказує на посилення прагнення учнів до побудови гармонійних і підтримувальних сімейних відносин. Аналогічна тенденція простежується щодо цінності «Любов», середній ранг якої змістився з 3,05 до 2,80, що демонструє зростання важливості емоційної близькості та партнерської взаємодії.

Позитивна динаміка спостерігається і щодо цінності «Здоров'я»: її середній ранг покращився з 4,10 до 3,75. Такий результат може свідчити про підвищення усвідомленості підлітків щодо ролі фізичного та психічного здоров'я в побудові майбутньої сім'ї.

Матеріально забезпечене життя зберегло п'яту позицію, хоча середній ранг став трохи нижчим (5,23 → 4,92), що може відображати більш збалансоване ставлення старшокласників до матеріального аспекту життя після тренінгу: вони усвідомлюють його значущість, але не ставлять у центр системи цінностей.

Цінність «Свобода (незалежність і право вибору)» дещо покращила свою позицію (з 7,15 до 6,80), однак залишилася в другій половині рейтингу, що відповідає загальній тенденції під час війни, коли безпека та стабільність сприймаються як важливіші за індивідуальну автономію.

Цінності «Наявність добрих і вірних друзів», «Цікава робота» та «Громадське визнання» також показали незначні позитивні зміни у рангах, проте не піднялися у верхню частину списку. Це свідчить про те, що хоча міжособистісні зв'язки й особистісна самореалізація залишаються значущими, вони поступаються сімейно орієнтованим цінностям, що є типовим для умов підвищеної соціальної нестабільності.

Загалом порівняння даних до та після впровадження програми свідчить про посилення ролі сімейних, емоційних та моральних цінностей, а також про формування більш усвідомленого ставлення до майбутнього шлюбу та сімейного життя. Отримані результати підтверджують, що тренінгова програма сприяла структурному переформуванню ціннісних орієнтацій старшокласників у бік зріліших та більш соціально відповідальних життєвих пріоритетів.

Порівняльні показники хлопців і дівчат щодо термінальних цінностей після впровадження програми відображено в таблиці 3.2, що дозволяє простежити специфіку змін у залежності від статі.

Таблиця 3.2

Гендерні відмінності у термінальних цінностях після впровадження програми

Цінність	Середній ранг (юнаки, N=22)	Середній ранг (дівчата, N=20)
Безпека сім'ї та близьких	2,50	1,90
Щасливе сімейне життя	2,95	2,20
Любов	3,10	2,45
Матеріально забезпечене життя	4,70	5,30

Порівняльний аналіз термінальних цінностей юнаків і дівчат після впровадження тренінгової програми показав збереження гендерної специфіки у структурі життєвих орієнтирів, однак у більшості позицій виявлено позитивну динаміку, що відображає зміни у ставленні старшокласників до майбутнього сімейного життя. Як і під час первинного дослідження, дівчата демонструють більш виражену орієнтацію на сімейно-емоційні цінності, але після проходження програми ця тенденція стала ще помітнішою.

Для дівчат характерним є подальше зниження середніх рангів таких цінностей, як «Безпека сім'ї та близьких» (2,05 → 1,90), «Щасливе сімейне життя» (2,45 → 2,20) та «Любов» (2,70 → 2,45). Це свідчить про посилення їхньої спрямованості на емоційну близькість, стабільні партнерські стосунки та гармонійне сімейне середовище. Під впливом тренінгової програми дівчата ще чіткіше усвідомили значення емоційної підтримки, взаємоповаги та безпеки для майбутньої сім'ї, що відображено у зменшенні рангових показників.

У юнаків також простежуються позитивні зміни, хоча вони менш виражені порівняно з дівчатами. Зокрема, зниження рангу цінності «Безпека сім'ї» з 2,80 до 2,50 та «Щасливе сімейне життя» з 3,25 до 2,95 свідчить про те, що юнаки стали серйозніше ставитися до ідеї створення сім'ї та усвідомили важливість підтримувальних взаємин. Зменшення рангу цінності «Любов» (з 3,40 до 3,10)

також вказує на зміцнення емоційної спрямованості у юнаків, що є результатом пропрацьованих у тренінгу тем партнерства, довіри та взаємодії.

Цікаво, що значення цінності «Матеріально забезпечене життя» майже не змінилося ні в юнаків, ні в дівчат, хоча її ранг дещо знизився в обох групах. Це може означати, що хоча матеріальна стабільність залишається важливою, вона вже не домінує над емоційно-сімейними цінностями. Підлітки почали розуміти, що щасливий шлюб ґрунтується насамперед на стосунках, а не лише на фінансових можливостях.

Загалом результати повторної діагностики демонструють, що тренінгова програма сприяла зближенню позицій юнаків і дівчат щодо значущості ключових сімейних цінностей. Дівчата традиційно мають більш виражену емоційну орієнтацію, але юнаки показали поступове наближення до таких пріоритетів. Це свідчить про зростання психологічної зрілості обох груп та підвищення їхньої готовності до усвідомленого ставлення до майбутнього шлюбу та сімейного життя.

Після реалізації програми було зафіксовано зміни у структурі інструментальних цінностей старшокласників; узагальнений рейтинг цих цінностей подано в таблиці Рейтинг інструментальних цінностей після впровадження програми (середній ранг).

Таблиця 3.3

**Рейтинг інструментальних цінностей після впровадження програми
(середній ранг)**

Цінність	Середній ранг (N=42)	Місце в рейтингу
Відповідальність	2,35	1
Чесність	3,00	2
Уміння пробачати	3,25	3
Працьовитість	3,75	4
Освіченість	4,60	5

Повторна діагностика інструментальних цінностей після впровадження тренінгової програми показала позитивну динаміку у формуванні поведінкових установок, що сприяють побудові гармонійних сімейних стосунків. Аналіз результатів свідчить, що учні стали надавати більшої ваги таким якостям, як

відповідальність, чесність, вміння пробачати та працьовитість, що є важливими складниками зрілості та готовності до майбутнього подружнього життя.

Порівняння результатів до і після участі у програмі демонструє, що найвищий пріоритет, як і раніше, займає цінність «Відповідальність», середній ранг якої зменшився з 2,60 до 2,35. Це свідчить про посилення розуміння старшокласниками необхідності брати на себе зобов'язання, виконувати домовленості та відповідально ставитися до вибору життєвого шляху й майбутньої сімейної ролі.

Цінність «Чесність» також підвищила свій рейтинг (із 3,20 до 3,00). Зростання її значущості вказує на те, що після тренінгу учні стали більше цінувати відкритість, довіру і щирість у міжособистісних стосунках, що є ключовими умовами побудови здорового подружнього партнерства.

Позитивні зміни спостерігаються і щодо цінності «Уміння пробачати»: її середній ранг зменшився з 3,50 до 3,25. Це може означати формування більш конструктивного ставлення до конфліктних ситуацій, підвищення толерантності та здатності зберігати стосунки, долаючи непорозуміння без надмірних емоційних реакцій.

Цінність «Працьовитість» також демонструє покращення (4,00 → 3,75), що свідчить про усвідомлення старшокласниками важливості наполегливості, відповідального ставлення до обов'язків і готовності докладати зусиль для досягнення життєвих та сімейних цілей.

Незначна, але стабільна позитивна динаміка спостерігається щодо цінності «Освіченість» (4,90 → 4,60). Це може вказувати на зростання розуміння ролі освіти та саморозвитку як важливого ресурсу для створення стабільного майбутнього та підвищення якості життя у майбутній сім'ї.

Узагальнюючи результати повторної діагностики, можна стверджувати, що тренінгова програма сприяла формуванню більш зрілої системи інструментальних цінностей, які визначають стилі поведінки та соціальну взаємодію старшокласників. Зміцнення відповідальності, чесності, здатності до прощення та працьовитості свідчить про підвищення рівня соціально-психологічної готовності учнів до майбутнього сімейного життя й усвідомлення особистісних якостей, необхідних для створення здорових партнерських стосунків.

Отримані результати свідчать про наявність певних відмінностей між хлопцями та дівчатами у сформованості інструментальних цінностей після

впровадження програми; узагальнені дані наведено в таблиці Гендерні відмінності в інструментальних цінностях після впровадження програми.

Таблиця 3.5

**Гендерні відмінності в інструментальних цінностях після
впровадження програми**

Цінність	Середній ранг (юнаки, N=22)	Середній ранг (дівчата, N=20)
Відповідальність	2,65	2,10
Чесність	3,20	2,80
Уміння пробачати	3,65	2,75

Повторна діагностика інструментальних цінностей після участі старшокласників у тренінговій програмі виявила позитивні зміни як у юнаків, так і у дівчат, проте темпи динаміки виявилися різними. Загалом результати свідчать про посилення важливості морально-поведінкових якостей, необхідних для успішної взаємодії в майбутніх подружніх стосунках.

Як і під час первинного вимірювання, дівчата стабільно демонструють вищі показники розвитку соціально значущих поведінкових якостей. Наприклад, середній ранг цінності «Відповідальність» у дівчат знизився з 2,30 до 2,10, що свідчить про зростання їхньої внутрішньої готовності брати на себе зобов'язання та діяти послідовно. Юнаки також показали позитивну динаміку (2,90 → 2,65), однак цей показник залишився вищим, ніж у дівчат, що відображає традиційно повільніше формування відповідальної поведінки у хлопців-підлітків.

Цінність «Чесність» також продемонструвала покращення в обох групах. У дівчат середній ранг зменшився з 3,00 до 2,80, що вказує на підвищення значущості щирості, прозорості та чесності у взаєминах. У юнаків показник знизився з 3,40 до 3,20 — тобто вони також стали більше цінувати відкритість і довіру, однак темп змін нижчий, що зберігає певний гендерний розрив у значущості цієї цінності.

Найбільш показові зміни спостерігаються щодо цінності «Уміння пробачати». У дівчат середній ранг покращився з 3,00 до 2,75, що свідчить про розвиток емпатійності, емоційної гнучкості та здатності до конструктивного вирішення конфліктів. У юнаків також відбулася помітна позитивна динаміка (4,00 → 3,65), однак їхні показники залишаються вищими, що підтверджує:

сформованість навичок емоційної регуляції та толерантності у хлопців продовжує відставати від рівня, властивого дівчатам.

Узагальнюючи результати повторної діагностики, можна стверджувати, що тренінгова програма сприяла підвищенню зрілості та соціально відповідальної поведінки старшокласників, однак гендерні відмінності залишилися типовими:

дівчата більш орієнтовані на моральні, емоційні та комунікативні якості; юнаки демонструють позитивну динаміку, але їхня система поведінкових цінностей формується дещо повільніше.

Отримані результати підтверджують ефективність програми у формуванні інструментальних цінностей, що визначають якість майбутніх сімейних стосунків і партнерської взаємодії.

Висновки за результатами методики М. Рокича

Аналіз результатів методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича дозволив виявити структурні особливості та динаміку життєвих пріоритетів старшокласників у контексті уявлень про майбутній шлюб. Дослідження продемонструвало, що в умовах воєнного стану ціннісна система підлітків набуває більш вираженої сімейно орієнтованої спрямованості. Найвищими за значущістю в обох етапах вимірювання залишилися такі термінальні цінності, як безпека сім'ї та близьких, щасливе сімейне життя, любов та здоров'я, що свідчить про актуалізацію потреби у стабільності, підтримці та емоційній близькості.

Після впровадження тренінгової програми спостерігається виразна позитивна динаміка: середні ранги ключових сімейних і морально-емоційних цінностей знизилися, що означає їхнє зростання в індивідуальній ціннісній ієрархії. Такі зміни свідчать про формування у старшокласників більш реалістичного та усвідомленого ставлення до майбутніх подружніх стосунків, підвищення важливості стабільності, довіри та взаємопідтримки.

Аналіз інструментальних цінностей також продемонстрував позитивні зрушення. Найбільш значущими для учнів стали відповідальність, чесність, уміння пробачати та працьовитість, які безпосередньо впливають на якість подружньої взаємодії та здатність до конструктивного вирішення конфліктів. Після програми ці цінності стали пріоритетнішими, що підтверджує розвиток соціально зрілих поведінкових установок.

Гендерний аналіз показав збереження традиційних відмінностей:

дівчата надають вищого значення емоційним, сімейним і комунікативним цінностям;

юнаки характеризуються більш повільним, але стабільним рухом у напрямку соціально відповідальної поведінки та розвитку моральних якостей.

Загалом результати методики М. Рокича дали змогу встановити, що тренінгова програма сприяла формуванню більш зрілої, соціально відповідальної та сімейно орієнтованої системи цінностей, яка є важливим компонентом психологічної готовності старшокласників до майбутнього сімейного життя. Отримані дані підтверджують ефективність проведеної роботи та підкреслюють важливість цілеспрямованого впливу на розвиток ціннісної сфери в старшому шкільному віці.

Аналіз результатів дослідження за методикою FACES-3

Аналіз рівня сімейної згуртованості

Сімейна згуртованість визначає емоційну близькість між членами родини, рівень підтримки та взаєморозуміння (таблиця 3.5).

Таблиця 3.5

Розподіл рівнів сімейної згуртованості після впровадження програми

Рівень згуртованості	Кількість учасників (N=42)	Відсоток (%)
Низький (10–20 балів)	8	19,0
Середній (21–35 балів)	20	47,6
Високий (36–50 балів)	14	33,4

Повторна діагностика рівня сімейної згуртованості після впровадження програми показала позитивні зміни у структурі сімейних взаємин старшокласників. Порівняно з первинними результатами, спостерігається зменшення частки учасників із низьким рівнем згуртованості та збільшення частки сімей, які характеризуються достатньою або високою емоційною інтегрованістю.

Зокрема, кількість респондентів із низьким рівнем згуртованості зменшилася з 28,6% до 19,0%, що свідчить про покращення емоційного клімату в окремих сім'ях, підвищення рівня підтримки та взаєморозуміння. Ймовірно, учасники почали інакше вибудовувати комунікацію з близькими, більше усвідомлювати власні потреби та потреби членів родини, що сприяло зниженню емоційної дистанційованості.

Частка учнів із середнім рівнем згуртованості зросла до 47,6%, що є найчисленнішою групою. Це може свідчити про стабілізацію і гармонізацію сімейних зв'язків, а також про ефективність роботи, спрямованої на розвиток навичок взаємодії, емпатії та конструктивного спілкування.

Важливим результатом є збільшення кількості учасників із високим рівнем згуртованості — з 28,6% до 33,4%. Це вказує на посилення емоційної близькості та підтримки в сім'ях старшокласників, підвищення відчуття захищеності та психологічної опори, що є особливо значущим в умовах воєнного стану.

Отже, повторна діагностика свідчить про позитивні зміни у сімейних системах старшокласників після участі у програмі. Зниження низького рівня згуртованості та збільшення середнього й високого рівнів демонструють, що тренінг сприяв покращенню сімейних взаємин, підвищенню здатності учасників до емоційної відкритості, підтримки та прийняття. Це підтверджує ефективність розроблених заходів психологічного супроводу.

Результати дослідження свідчать про наявність певних гендерних відмінностей у показниках сімейної згуртованості після впровадження програми; узагальнені дані наведено в таблиці Гендерні відмінності у сімейній згуртованості після впровадження програми.

Таблиця 3.6

Гендерні відмінності у сімейній згуртованості після впровадження програми

Рівень згуртованості	Юнаки, N=22	Дівчата, N=20
Низький (10–20 балів)	4 (18,2%)	3 (15,0%)
Середній (21–35 балів)	10 (45,5%)	9 (45,0%)
Високий (36–50 балів)	8 (36,3%)	8 (40,0%)

Результати повторної діагностики демонструють позитивну динаміку як у юнаків, так і у дівчат. Порівняно з первинними даними, кількість старшокласників із низьким рівнем сімейної згуртованості зменшилася у обох групах: серед юнаків — з 36,4% до 18,2%, серед дівчат — з 20,0% до 15,0%. Це свідчить про покращення емоційного клімату в родині, підвищення рівня підтримки та взаєморозуміння, а також про формування більш здорових комунікативних стратегій.

У групі середнього рівня простежується невелике зростання частки учасників у обох гендерних групах: юнаки — 45,5%, дівчата — 45,0%. Це говорить про стабілізацію емоційних зв'язків у сім'ях та формування збалансованих моделей взаємодії, де поєднуються підтримка та автономія.

Кількість старшокласників із високим рівнем згуртованості зросла серед юнаків з 18,2% до 36,3%, а серед дівчат залишилася високою — 40,0%. Такі зміни демонструють посилення емоційної близькості, взаємної підтримки та стабільності сімейного середовища. Водночас дівчата, як і раніше, мають дещо вищий показник високої згуртованості, що відображає традиційну більшу емоційну залученість у сімейні стосунки.

Загалом, повторна діагностика підтверджує ефективність програми у покращенні сімейної згуртованості, зниженні рівня емоційної дистанційованості та зміцненні підтримки й взаєморозуміння у родинах старшокласників. Гендерні відмінності залишаються, проте позитивна динаміка спостерігається в обох групах, що свідчить про формування більш адаптивних та здорових моделей сімейних взаємин.

Аналіз рівня сімейної адаптивності

Сімейна адаптивність відображає гнучкість родини у кризових умовах, її здатність змінювати правила та ролі відповідно до ситуації (таблиця 3.7.).

Таблиця 3.7

Розподіл рівнів сімейної адаптивності після впровадження програми

Рівень адаптивності	Кількість учасників (N=42)	Відсоток (%)
Низький (10–20 балів)	10	23,8
Середній (21–35 балів)	21	50,0
Високий (36–50 балів)	11	26,2

Повторна діагностика рівня сімейної адаптивності після впровадження тренінгової програми показала позитивну динаміку. Порівняно з первинними результатами, кількість учасників із низьким рівнем адаптивності зменшилася з 33,3% до 23,8%, що свідчить про покращення здатності родин до гнучкого реагування на зміни та кризові ситуації, а також про підвищення ефективності внутрішньосімейної координації.

Частка учасників із середнім рівнем адаптивності зросла з 45,2% до 50,0%, що демонструє стабілізацію та покращення здатності більшості сімей знаходити оптимальні способи взаємодії та адаптації до змінних умов, зберігаючи баланс між структурованістю і гнучкістю.

Кількість учасників із високим рівнем адаптивності також збільшилася — з 21,5% до 26,2%. Це свідчить про те, що певна частина родин змогла досягти оптимальної гнучкості у взаємодії, здатності до зміни правил і ролей відповідно до обставин, що є особливо важливим в умовах воєнного стану та підвищеної невизначеності.

Отже, повторна діагностика рівня сімейної адаптивності підтверджує ефективність тренінгової програми у зміцненні здатності сімей до гнучкого реагування на зміни та кризові ситуації. Позитивна динаміка у всіх групах рівнів адаптивності свідчить про покращення сімейного клімату, більш раціональну організацію внутрішньосімейних ролей та підвищення психологічної стабільності підлітків.

Отримані результати свідчать про наявність певних гендерних відмінностей у рівні сімейної адаптивності після реалізації програми; узагальнені дані наведено в таблиці Гендерні відмінності у сімейній адаптивності після впровадження програми.

Таблиця 3.8

Гендерні відмінності у сімейній адаптивності після впровадження програми

Рівень адаптивності	Юнаки, N=22	Дівчата, N=20
Низький (10–20 балів)	6 (27,3%)	4 (20,0%)
Середній (21–35 балів)	10 (45,5%)	11 (55,0%)
Високий (36–50 балів)	6 (27,2%)	5 (25,0%)

Повторна діагностика показала позитивну динаміку рівня сімейної адаптивності як у юнаків, так і у дівчат. Порівняно з первинними результатами, частка учасників із низьким рівнем адаптивності зменшилася: серед юнаків — з 40,9% до 27,3%, серед дівчат — з 25,0% до 20,0%. Це свідчить про покращення здатності сімей до гнучкого реагування на зміни та кризові ситуації.

У групі середнього рівня спостерігається зростання частки учасників: серед юнаків — 45,5%, серед дівчат — 55,0%. Це відображає підвищення

стабільності та ефективності адаптивних процесів у сім'ях, формування здатності до конструктивної взаємодії та оптимального балансування між правилами і гнучкістю.

Кількість учасників із високим рівнем адаптивності залишилася на подібному рівні серед дівчат (25,0%) і трохи зросла серед юнаків (27,2%). Це свідчить про формування оптимальної гнучкості у певної частини родин, здатності до швидкого коригування ролей та правил відповідно до ситуацій, що особливо важливо для підтримки психологічного благополуччя підлітків у кризових умовах.

Загалом, повторна діагностика підтверджує, що тренінгова програма сприяла покращенню сімейної адаптивності у обох гендерних групах. Юнаки демонструють помітну позитивну динаміку, а дівчата зберігають стабільно високі показники, що свідчить про підвищення здатності родин до гнучкої взаємодії та ефективного вирішення кризових ситуацій.

Висновки за результатами методики FACES-3

Аналіз результатів дослідження за методикою FACES-3 дозволив оцінити два ключові показники сімейного середовища старшокласників: рівень сімейної згуртованості та рівень сімейної адаптивності. Первинні дані показали наявність різного ступеня емоційної близькості та гнучкості сімей, що відображало неоднорідність сімейного клімату та здатності родин до конструктивної взаємодії у кризових умовах.

Повторна діагностика після впровадження тренінгової програми виявила позитивну динаміку у всіх показниках. Частка старшокласників із низьким рівнем сімейної згуртованості зменшилась, тоді як частка сімей із середнім та високим рівнем згуртованості збільшилась. Це свідчить про покращення емоційного клімату в сім'ях, підвищення рівня підтримки, взаєморозуміння та емоційної близькості між членами родини.

Що стосується сімейної адаптивності, спостерігається схожа позитивна тенденція: зменшилась частка учасників із низьким рівнем адаптивності, збільшилась кількість сімей із середнім та високим рівнем адаптивності. Це свідчить про підвищення здатності родин до гнучкого реагування на зміни та кризові ситуації, ефективного коригування правил і ролей відповідно до обставин, що є важливим фактором підтримки психологічної стабільності підлітків.

Гендерний аналіз підтвердив збереження традиційних відмінностей: дівчата переважно демонструють вищі показники сімейної згуртованості та адаптивності, тоді як юнаки відзначаються більш поступовим, але стабільним підвищенням цих показників після тренінгу.

Узагальнюючи, методика FACES-3 підтвердила, що тренінгова програма сприяла зміцненню сімейних взаємин, підвищенню емоційної близькості та підтримки, а також розвитку здатності до гнучкої адаптації у кризових умовах. Отримані результати свідчать про ефективність програми у формуванні здорових сімейних моделей та психологічної готовності старшокласників до майбутніх подружніх і сімейних взаємин.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Ставлення до сімейної та батьківської ролі»

Результати по блоках

Блок 1. Уявлення про ідеальну сім'ю

Після реалізації програми було проведено повторне обстеження уявлень учасників про ідеальну сім'ю; узагальнені результати наведено в таблиці Повторна діагностика уявлень про ідеальну сім'ю після впровадження програми.

Діаграма 3.10

Таблиця 3.10

**Повторна діагностика уявлень про ідеальну сім'ю після
впровадження програми**

Тип шлюбу	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Партнерське (рівноправний розподіл ролей)	71,4	68,2	75,0
Традиційне (чоловік – лідер, жінка – дбайливий партнер)	11,9	13,6	10,0
Орієнтоване на кар'єру (шлюб – не головний життєвий пріоритет)	11,9	13,6	10,0
Не планую створювати сім'ю	4,8	4,5	5,0

Повторна діагностика блоку «Уявлення про ідеальну сім'ю» продемонструвала позитивну динаміку зміни установок старшокласників у бік партнерської моделі шлюбу. Після участі у програмі значно зросла кількість учасників, які підтримують рівноправний розподіл ролей у сім'ї — загальний показник підвищився з 57,1% до 71,4%. Це свідчить про зміцнення ціннісного орієнтиру на партнерство, взаємну підтримку та рівність у сімейних стосунках.

Гендерний аналіз показав, що юнаки продемонстрували суттєве зростання прихильності до партнерської моделі - з 50,0% до 68,2%. Дівчата зберегли високий рівень підтримки партнерських відносин (75,0%), що підтверджує стабільність їхніх ціннісних установок щодо рівності та співпраці у сім'ї.

Показник прихильності до традиційної моделі сім'ї знизився загалом з 19,0% до 11,9%, що свідчить про тенденцію до відходу від патріархальних уявлень про шлюб. Аналогічно, частка учасників, які орієнтуються на кар'єру і не ставлять шлюб на перший план, зменшилася з 16,7% до 11,9%, а кількість тих, хто не планує створювати сім'ю, скоротилася з 7,1% до 4,8%.

Загалом повторна діагностика підтверджує, що тренінгова програма сприяла формуванню більш усвідомлених та прогресивних уявлень про сім'ю, акцентуючи увагу на партнерстві, взаємній відповідальності та рівноправності у подружніх стосунках. Гендерні відмінності зберігаються, але тенденції до зближення позицій юнаків і дівчат у бік партнерської моделі є очевидними.

Після впровадження програми було проведено повторне оцінювання гендерних уявлень щодо ролей у сім'ї; узагальнені результати представлено в таблиці Повторна діагностика гендерних уявлень про ролі в сім'ї.

Таблиця 3.11

Повторна діагностика гендерних уявлень про ролі в сім'ї

Хто має бути головним у родині?	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Партнерство без лідера	78,6	72,7	85,0
Чоловік	14,3	18,2	10,0
Жінка	7,1	9,1	5,0

Повторна діагностика показала позитивну динаміку у формуванні партнерських уявлень про сімейні ролі. Після тренінгової програми значно зросла кількість старшокласників, які вважають, що у родині не повинно бути одного лідера - загальний показник підвищився з 66,7% до 78,6%. Це свідчить про зростання усвідомлення рівноправності, взаємної відповідальності та співпраці між партнерами у сімейних стосунках.

Гендерний аналіз показав, що юнаки проявили суттєве підвищення підтримки партнерства без лідера - із 59,1% до 72,7%. Дівчата, які з самого початку демонстрували високий рівень прихильності до рівноправності, ще більше посилили свої позиції (з 75,0% до 85,0%).

Частка учасників, які вважають, що головним повинен бути чоловік, знизилася загалом з 26,2% до 14,3%, а тих, хто обирає жінку, залишилася на стабільно низькому рівні - 7,1%. Це відображає відхід від традиційних патріархальних установок та зміцнення прогресивних уявлень про рівноправну сімейну взаємодію.

Отже, повторна діагностика підтверджує, що тренінгова програма ефективно сприяла формуванню партнерських гендерних установок, зменшенню прихильності до традиційних ролей і підвищенню усвідомленості старшокласників щодо рівності обов'язків і прав у сім'ї. Гендерні відмінності залишаються, проте тенденція до зближення поглядів юнаків і дівчат у бік партнерства є очевидною.

Після реалізації програми було проведено повторне обстеження уявлень учасників щодо батьківської ролі; узагальнені дані наведено в таблиці Повторна діагностика уявлень про батьківську роль після програми.

Таблиця 3.11

Повторна діагностика уявлень про батьківську роль після програми

Чи має чоловік брати активну участь у вихованні дітей?	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Так, рівноправно з жінкою	90,5	86,4	95,0
Ні, це більше роль матері	4,8	4,5	5,0
Частково, допомагаючи дружині	4,7	9,1	0,0

Повторна діагностика показала позитивну динаміку формування прогресивних уявлень про батьківську роль. Після участі у тренінговій програмі значно зросла частка старшокласників, які вважають, що чоловік має брати активну участь у вихованні дітей на рівних з жінкою — загальний показник підвищився з 85,7% до 90,5%. Це свідчить про зміцнення установки на рівноправність батьківських обов’язків та усвідомлення важливості участі обох батьків у вихованні.

Гендерний аналіз показав, що юнаки продемонстрували підвищення рівня підтримки рівноправної участі чоловіка — з 81,8% до 86,4%, тоді як дівчата збільшили свої показники з 90,0% до 95,0%. Це підтверджує позитивну динаміку формування уявлень про партнерство та активну участь обох батьків у вихованні.

Частка тих, хто вважає, що виховання дітей — більше роль матері, знизилась з 9,5% до 4,8%, а кількість учасників, які обирають варіант часткової допомоги чоловіка, залишилася стабільною на низькому рівні.

Таким чином, повторна діагностика підтверджує, що тренінгова програма сприяла переосмисленню традиційних батьківських ролей, підвищенню усвідомленості щодо рівноправного розподілу обов’язків та формуванню більш прогресивних уявлень про сімейні функції. Гендерні відмінності зберігаються, проте тенденція до зближення позицій юнаків і дівчат у питанні батьківської участі є очевидною.

Після впровадження програми було проведено повторне обстеження щодо впливу воєнного стану на уявлення учасників про шлюб; узагальнені результати подано в таблиці Повторна діагностика впливу воєнного стану на уявлення про шлюб.

Повторна діагностика впливу воєнного стану на уявлення про шлюб

Таблиця 3.12

Чи змінилося ваше уявлення про шлюб через війну?	Загальний показник (%)	Юнаки (%)	Дівчата (%)
Так, шлюб став важливішим	57,1	50,0	65,0
Ні, погляди не змінилися	30,9	36,4	25,0
Так, але не вважаю його обов'язковим	12,0	13,6	10,0

Повторна діагностика показала, що позитивна динаміка у сприйнятті шлюбу зберігається та навіть посилюється після участі старшокласників у тренінговій програмі. Загальна частка учасників, які вважають шлюб більш важливим через війну, зросла з 50,0% до 57,1%. Це свідчить про підвищення цінності стабільних, підтримуючих стосунків та посилення потреби у безпеці та емоційній підтримці у майбутньому сімейному житті.

Гендерний аналіз показав, що юнаки продемонстрували помірне зростання у сприйнятті шлюбу як важливого — з 45,5% до 50,0%, тоді як дівчата ще більше підвищили свої показники — з 55,0% до 65,0%. Це свідчить про те, що дівчата більш чутливо реагують на соціальні та екзистенційні чинники, пов'язані з війною, і орієнтовані на формування стабільних та безпечних сімейних стосунків.

Частка учасників, чиї погляди на шлюб не змінилися, зменшилась загалом з 35,7% до 30,9%, а ті, хто вважає шлюб не обов'язковим, залишилися на подібному рівні — 12,0%.

Отже, повторна діагностика підтверджує, що воєнний стан значно впливає на ціннісне та емоційне ставлення до шлюбу, підвищуючи усвідомлення важливості партнерських стосунків та стабільності. Тренінгова програма сприяла посиленню цих уявлень, особливо серед дівчат, та формуванню більш реалістичних і психологічно підготовлених установок щодо майбутньої сім'ї.

Взаємозв'язок між сімейною адаптивністю та ставленням до шлюбу

Сімейна адаптивність відображає здатність родини гнучко реагувати на зміни та кризові ситуації, коригувати ролі й правила відповідно до обставин. Цей показник безпосередньо впливає на формування уявлень підлітків про шлюб, оскільки сімейне середовище є першою моделлю взаємодії та передачі цінностей щодо партнерства, ролей і відповідальності.

Аналіз даних первинної та повторної діагностики показав такі закономірності:

Позитивний вплив високої адаптивності:

Старшокласники із сімей, що характеризуються високим рівнем адаптивності, частіше підтримують партнерську модель шлюбу та вважають шлюб важливим життєвим пріоритетом.

Високий рівень адаптивності асоціюється зі здатністю підлітків бачити шлюб як основу стабільних та рівноправних стосунків, готовність брати відповідальність та долати конфлікти конструктивно.

Середній рівень адаптивності:

Учні зі середнім рівнем адаптивності демонструють збалансовані уявлення про шлюб, сприймаючи його як важливий, але водночас гнучкий соціальний інститут.

Такі підлітки орієнтовані на партнерство, але їхні погляди можуть частково формуватися під впливом традиційних уявлень або зовнішніх обставин (наприклад, воєнний стан).

Низький рівень адаптивності:

Старшокласники з низьким рівнем адаптивності у сім'ї частіше схилиються до традиційної або формальної моделі шлюбу, де чоловік займає лідируючу позицію, або вважають шлюб менш важливим.

Недостатня гнучкість сімейних правил та обмежена підтримка в кризових ситуаціях знижує психологічну готовність підлітків до рівноправних та партнерських стосунків, що може формувати деструктивні очікування від шлюбу.

Гендерні аспекти:

Дівчата в сім'ях із високою адаптивністю демонструють більшу прихильність до партнерства та рівності ролей, тоді як юнаки показують більш виражене підвищення готовності до рівноправних відносин після тренінгової програми.

Це свідчить про позитивний вплив навчання та підтримки сімейного середовища на формування більш прогресивних гендерних установок у юнаків.

Сімейна адаптивність є ключовим соціально-психологічним фактором, що формує уявлення підлітків про шлюб. Чим гнучкіше і стабільніше родина адаптується до змін, тим більш усвідомлено, реалістично та партнерськи підлітки оцінюють майбутні подружні стосунки. Розвиток сімейної адаптивності

в межах тренінгової програми сприяв покращенню установок щодо рівноправного шлюбу та готовності брати участь у сімейному житті відповідально і конструктивно.

Зв'язок між сімейною згуртованістю та шлюбними установками

Сімейна згуртованість характеризує рівень емоційної близькості, підтримки та взаєморозуміння між членами родини. Високий рівень згуртованості забезпечує підліткам відчуття захищеності та стабільності, що формує позитивні та реалістичні уявлення про майбутній шлюб.

Основні закономірності:

Високий рівень сімейної згуртованості:

Старшокласники з високим рівнем згуртованості частіше підтримують партнерську модель шлюбу, прагнуть рівного розподілу обов'язків між чоловіком та жінкою.

Висока згуртованість сприяє формуванню позитивного ставлення до шлюбу як соціальної та емоційної підтримки, а також готовності до спільного вирішення конфліктів і взаємної відповідальності у сімейному житті.

Середній рівень згуртованості:

Учні зі середнім рівнем емоційної близькості демонструють збалансовані уявлення про шлюб: вони орієнтовані на партнерство, але частково залишаються під впливом традиційних уявлень про ролі чоловіка та жінки.

У таких родинах підлітки отримують помірну підтримку та безпеку, що формує умовно позитивне, але менш стабільне ставлення до майбутньої сім'ї.

Низький рівень згуртованості:

Старшокласники із низьким рівнем сімейної згуртованості частіше орієнтуються на традиційну модель шлюбу або на мінімізацію важливості сім'ї.

Відсутність емоційної підтримки та високий рівень конфліктності у родині знижують психологічну готовність підлітків до партнерських стосунків, формують тривожні або деструктивні очікування від шлюбу.

Гендерні особливості:

Дівчата, як правило, більш чутливі до рівня сімейної згуртованості і демонструють стабільно високі шлюбні установки, особливо у родинах із середньою та високою згуртованістю.

Юнаки демонструють позитивну динаміку після тренінгової програми, особливо у сім'ях із високим рівнем згуртованості, що підтверджує ефективність психопедагогічного впливу на формування партнерських установок.

Сімейна згуртованість є ключовим чинником формування шлюбних установок старшокласників. Чим більш емоційно підтримує та згуртоване родинне середовище, тим більше підлітки схильні до партнерських, рівноправних та усвідомлених уявлень про шлюб. Розвиток згуртованості родини, у тому числі через тренінгові програми, сприяє підвищенню психологічної готовності підлітків до створення власної сім'ї та формує більш конструктивні життєві й сімейні цінності.

Гендерні відмінності у кореляціях сімейних факторів та ставлення до шлюбу

Сімейні фактори, що впливають на формування шлюбних установок, включають рівень сімейної згуртованості та сімейної адаптивності. Гендерний аналіз дозволяє виявити, як ці чинники по-різному впливають на уявлення про шлюб у юнаків і дівчат.

1. Взаємозв'язок сімейної адаптивності та шлюбних установок

Юнаки: Показники сімейної адаптивності мають помірний позитивний кореляційний зв'язок із підтримкою партнерської моделі шлюбу ($r \approx 0,42$), що свідчить про те, що підлітки-чоловіки у більш гнучких та адаптивних сім'ях частіше формують усвідомлені, рівноправні уявлення про шлюб.

Дівчата: Кореляція між адаптивністю родини та шлюбними установками виявилася дещо нижчою ($r \approx 0,35$), оскільки дівчата більш чутливо реагують на емоційний клімат сім'ї, а не лише на структурну гнучкість та правила.

2. Взаємозв'язок сімейної згуртованості та шлюбних установок

Юнаки: Високий рівень згуртованості сім'ї має сильний позитивний зв'язок із підтримкою партнерських шлюбних моделей та важливістю шлюбу ($r \approx 0,56$). Це свідчить про значну роль емоційної близькості та підтримки у формуванні уявлень юнаків про сім'ю.

Дівчата: Для дівчат кореляційний зв'язок був ще вищим ($r \approx 0,62$), що підтверджує більшу чутливість до емоційного клімату родини та його вплив на ціннісні орієнтації щодо шлюбу.

3. Висновки щодо гендерних відмінностей

Дівчата у більшій мірі реагують на емоційний клімат і згуртованість сім'ї, ніж на структурну адаптивність. Висока згуртованість родини сприяє формуванню прогресивних, партнерських уявлень про шлюб.

Юнаки більш чутливі до структурних аспектів родини, таких як адаптивність та гнучкість правил, що впливає на готовність до партнерства та рівноправного розподілу обов'язків у майбутньому шлюбі.

Гендерні відмінності зменшуються після тренінгової програми, що свідчить про вирівнювання установок юнаків і дівчат щодо партнерського шлюбу та підвищення усвідомленості щодо рівності ролей у родині.

Гендерні відмінності у впливі сімейних факторів на шлюбні установки є значущими:

Дівчата більше орієнтуються на емоційне сприйняття та згуртованість родини.

Юнаки реагують на структурну адаптивність та гнучкість сімейного середовища.

Тренінгова програма сприяла зниженню цих відмінностей та формуванню більш гармонійних, партнерських установок щодо шлюбу у всіх учасників.

Поєднання адаптивності, згуртованості та шлюбних установок

Сімейна адаптивність та згуртованість є взаємопов'язаними компонентами сімейного середовища, які спільно формують установки підлітків щодо шлюбу. Комплексний аналіз дозволяє оцінити, як поєднання цих факторів визначає готовність старшокласників до партнерських стосунків та рівноправного подружнього життя.

1. Висока адаптивність + висока згуртованість

Старшокласники з сімей, де спостерігається одночасно високий рівень адаптивності та високий рівень згуртованості, демонструють найбільш прогресивні шлюбні установки:

Партнерська модель шлюбу (рівноправний розподіл ролей) підтримується понад 80% учасників.

Високий рівень усвідомлення важливості шлюбу та готовності брати на себе відповідальність у сімейному житті.

Така комбінація формує оптимальне середовище для розвитку рівноправності, взаємної підтримки та конструктивної взаємодії у майбутньому шлюбі.

2. Висока адаптивність + середня/низька згуртованість

Старшокласники демонструють усвідомлення важливості партнерства, але частково сприймають шлюб формально або обмежено емоційно.

Недостатній рівень згуртованості знижує ефективність передачі цінностей про взаємну підтримку та емоційну близькість, що може формувати умовно позитивні, але менш стійкі шлюбні установки.

3. Низька адаптивність + висока згуртованість

Підлітки сприймають шлюб як важливий, але їхня готовність до рівноправних стосунків може бути обмежена структурною негнучкістю сім'ї.

Такий тип поєднання формує емоційно підтримуючі, але менш гнучкі установки щодо партнерства та розподілу ролей у майбутньому шлюбі.

4. Низька адаптивність + низька згуртованість

Старшокласники у родинах із низькою адаптивністю та низькою згуртованістю демонструють найменш прогресивні та найменш усвідомлені шлюбні установки.

Переважають традиційні або формальні уявлення про шлюб, низька готовність до рівноправності, емоційна незахищеність та потенційна вразливість до стресу у сімейних стосунках.

Поєднання високої адаптивності та високої згуртованості формує оптимальне середовище для розвитку прогресивних, партнерських шлюбних установок. Обидва фактори взаємно посилюють свій вплив:

Адаптивність забезпечує гнучкість і здатність до конструктивних змін у сім'ї.

Згуртованість створює емоційний фонд безпеки та підтримки.

Старшокласники, що ростуть у таких умовах, демонструють більш усвідомлені та стабільні шлюбні установки, готові до рівноправного партнерства та конструктивної взаємодії у майбутньому сімейному житті.

Висновки щодо кореляційного аналізу

Кореляційний аналіз показав, що сімейні чинники, такі як адаптивність і згуртованість родини, суттєво впливають на формування шлюбних установок старшокласників. Висока сімейна адаптивність сприяє розвитку готовності підлітків до рівноправних стосунків, усвідомленого розподілу обов'язків у шлюбі та конструктивного вирішення конфліктів. Сімейна згуртованість, як показник емоційної близькості та підтримки, корелює зі схильністю до партнерської моделі шлюбу і підвищує психологічну готовність до створення власної сім'ї.

Аналіз поєднання обох чинників засвідчив, що найсприятливішим для формування прогресивних шлюбних установок є одночасно високий рівень

адаптивності та згуртованості сім'ї. Низькі показники цих факторів, навпаки, асоціюються з традиційними або менш усвідомленими уявленнями про шлюб, зниженою готовністю до рівноправних відносин та підвищеною вразливістю до стресу у сімейному житті.

Гендерний аналіз показав, що дівчата більш чутливо реагують на емоційний клімат та згуртованість родини, тоді як юнаки — на структурну гнучкість і адаптивність сімейного середовища. Після участі у тренінговій програмі гендерні відмінності у сприйнятті шлюбу зменшилися, що свідчить про ефективність програми у формуванні рівноправних і партнерських установок як у юнаків, так і у дівчат.

Отже, кореляційний аналіз підтвердив, що сімейне середовище є ключовим чинником формування шлюбних установок, а тренінгова програма сприяє підвищенню усвідомленості, розвитку партнерських цінностей і зміцненню психологічної готовності старшокласників до майбутньої сім'ї.

3.3 Психологічні рекомендації щодо формування позитивного ставлення до шлюбу та сімейних цінностей у старшокласників

Формування уявлень про шлюб у старшокласників є важливим етапом їхнього особистісного розвитку, оскільки в цьому віці відбувається активне становлення цінностей, орієнтацій і соціальних установок. В умовах воєнного стану, коли стабільність сімейного життя може бути порушена зовнішніми факторами, особливо важливо допомогти молоді сформувати реалістичні погляди на шлюб. Для цього необхідно застосовувати комплекс психологічних підходів, що сприятимуть розвитку усвідомленого ставлення до майбутнього сімейного життя, враховуючи як емоційні, так і соціальні аспекти [35, с. 157].

1. Розвиток емоційної грамотності та реалістичних очікувань щодо шлюбу

Однією з головних проблем, з якими стикаються старшокласники у сприйнятті шлюбу, є або надмірна ідеалізація сімейного життя, або, навпаки, страх перед відповідальністю та труднощами у відносинах. Багато старшокласників черпають свої уявлення про шлюб із романтизованих фільмів, книжок чи соціальних мереж, де часто демонструється ідеальна картинка без конфліктів і компромісів. Інші, навпаки, можуть сприймати шлюб як джерело постійного стресу та обмежень, особливо якщо їхній власний досвід сімейного життя

базується на складних стосунках батьків або відсутності позитивного прикладу. Через це важливо розвивати в молоді реалістичне ставлення до шлюбу, розуміючи його як поєднання підтримки, спільного розвитку та готовності долати труднощі разом [32, с. 66].

Для цього необхідно сприяти розвитку емоційної грамотності, яка включає усвідомлення власних почуттів, розуміння емоцій партнера та здатність до конструктивного вирішення конфліктів. Наприклад, старшокласники часто можуть не розпізнавати свої емоції або реагувати імпульсивно, що у майбутньому може призводити до непорозумінь у шлюбі. Важливо навчати їх ефективної комунікації, уміння висловлювати свої потреби та знаходити компроміси у складних ситуаціях. Це може бути досягнуто через спеціальні тренінги, на яких учасники моделюють типові конфліктні ситуації, вчаться правильно висловлювати претензії без агресії та розвивають навички активного слухання [36, с. 65].

Психологи та педагоги можуть застосовувати інтерактивні методи, що допомагають молоді краще зрозуміти реалії сімейного життя та підготуватися до відповідальності у стосунках. Наприклад, групові дискусії на теми «Як будувати довіру в сім'ї?» або «Які очікування щодо шлюбу є реалістичними?» допоможуть учням усвідомити різні погляди на стосунки. Тренінги з емоційного інтелекту, рольові ігри та аналіз реальних життєвих ситуацій навчать їх долати труднощі у взаємодії з партнером. Такі заходи дадуть змогу сформувати у старшокласників більш реалістичне уявлення про шлюб як союз двох рівноправних партнерів, який потребує взаємної підтримки, терпіння та спільної роботи над відносинами [34, с. 45].

2. Психологічне консультування та підтримка у питаннях гендерних ролей

Розуміння гендерних ролей та рівноправності у стосунках є одним із ключових аспектів формування уявлень про шлюб серед молоді. У сучасному суспільстві досі існують стереотипи, згідно з якими чоловік повинен бути основним годувальником сім'ї, а жінка – берегинею домашнього вогнища, що створює нереалістичні очікування щодо подружнього життя. Такі уявлення можуть призводити до конфліктів у майбутньому, коли партнери стикаються з реальністю, що вимагає рівноправного розподілу обов'язків та взаємної підтримки. Наприклад, багато молодих людей можуть вважати, що хатня робота та виховання дітей є винятково жіночою відповідальністю, тоді як на практиці

партнерські відносини будуються на спільній участі в усіх аспектах сімейного життя [32, с. 127].

Психологічне консультування може допомогти зняти напругу, пов'язану з традиційними очікуваннями щодо шлюбу, та сприяти усвідомленню різних моделей партнерства. На таких консультаціях можна обговорювати, як змінювалися гендерні ролі упродовж історії, чому важливо розподіляти обов'язки відповідно до здібностей і можливостей кожного партнера, а не за застарілими стереотипами. Наприклад, у багатьох сучасних сім'ях жінки будують успішну кар'єру, а чоловіки беруть активну участь у вихованні дітей, що є нормою для розвинених суспільств. Крім того, психологічна підтримка допомагає молоді навчитися відкрито обговорювати свої очікування у стосунках та уникати конфліктів, які можуть виникати через нерівномірний розподіл відповідальності в сім'ї [32, с. 67].

Особливу увагу слід приділити роботі з хлопцями та дівчатами окремо, оскільки їхні уявлення про майбутню сім'ю можуть суттєво відрізнятись. Наприклад, юнаки можуть відчувати тиск суспільства, яке очікує від них фінансової стабільності та беззаперечного лідерства в сім'ї, що може викликати страх перед шлюбом та відповідальністю. Дівчата, своєю чергою, можуть стикатися з установками, що вони мають поступатися своїми кар'єрними амбіціями заради сімейного життя, хоча в реальності сучасний шлюб часто будується на рівноправному партнерстві. Через інтерактивні тренінги, дискусії та індивідуальні консультації можна допомогти молоді сформувати більш гнучке та реалістичне бачення шлюбу, де основними цінностями є взаєморозуміння, підтримка та спільний розвиток обох партнерів [33, с. 134].

3. Формування відповідальності та готовності до партнерства

Шлюб вимагає не лише емоційної зрілості, а й соціальної відповідальності, що включає здатність приймати виважені рішення, управляти фінансами та будувати ефективну комунікацію. Молоді люди часто романтизують сімейне життя, не замислюючись про складнощі, які можуть виникнути, наприклад, фінансові труднощі, необхідність розподілу обов'язків чи вирішення конфліктів. Важливо розвивати у старшокласників розуміння того, що шлюб – це не лише любов та емоції, а й спільна робота над стосунками, вміння брати на себе відповідальність за добробут сім'ї. Наприклад, молоді люди повинні усвідомлювати, що фінансові труднощі – одна з основних причин конфліктів у

подружжі, тому необхідно заздалегідь навчатися плануванню бюджету та контролю витрат [29, с. 80].

Для цього у навчальних закладах можна впроваджувати спеціальні курси або тренінги, спрямовані на фінансову грамотність, вирішення конфліктних ситуацій та прийняття відповідальних рішень у складних життєвих обставинах. Наприклад, уроки з основ сімейного бюджету допоможуть молоді зрозуміти, як розподіляти доходи, планувати великі витрати та уникати боргів. Також важливо навчати старшокласників навичкам комунікації у шлюбі, адже нерідко конфлікти виникають через нерозуміння партнера та невміння висловлювати свої потреби. Тренінги, на яких учасники моделюють типові ситуації у стосунках, наприклад, розподіл домашніх обов'язків або спільне прийняття рішень, допоможуть їм навчитися шукати компроміси та ефективно вирішувати проблеми [32, с. 68].

Крім того, важливо формувати у старшокласників усвідомлену позицію щодо шлюбу, де ключовими аспектами є відповідальність, підтримка та рівноправне партнерство. Наприклад, молодь повинна розуміти, що стабільний шлюб будується не на емоціях, які можуть змінюватися, а на вмінні разом долати труднощі та підтримувати один одного у різних життєвих ситуаціях. Вивчення реальних кейсів із життя, обговорення досвіду сімейних пар та залучення експертів, таких як психологи та фінансові консультанти, допоможе старшокласникам краще підготуватися до дорослого життя. Такий підхід сприятиме розвитку зрілого ставлення до шлюбу та формуванню готовності до відповідального партнерства, що в майбутньому допоможе уникнути багатьох проблем у сімейних відносинах [29, с. 81].

4. Вплив сімейного середовища та особистого досвіду

Уявлення про шлюб значною мірою формуються під впливом сімейного середовища, оскільки діти засвоюють моделі поведінки, які бачать у власних родинках. Якщо батьки демонструють підтримку, повагу та рівноправне партнерство, молодь сприймає такі відносини як норму та прагне будувати подібний шлюб у майбутньому. Однак у сім'ях, де часто виникають конфлікти, нерівномірний розподіл обов'язків або відсутність емоційної близькості, старшокласники можуть формувати негативне ставлення до шлюбу, сприймаючи його як щось нестабільне або обтяжливе. Наприклад, якщо дитина зростала в родині, де батьки постійно сварилися або уникали відкритого

обговорення проблем, вона може побоюватися створювати власну сім'ю через страх повторення подібних ситуацій [35, с. 65-66].

Щоб допомогти молоді розвивати уявлення про шлюб, важливо залучати батьків до процесу виховання відповідального ставлення до сім'ї. Психологічні тренінги для батьків можуть навчити їх, як їхня поведінка впливає на дітей та які цінності вони несвідомо передають. Наприклад, якщо батьки навчають дітей висловлювати свої почуття, приймати спільні рішення та підтримувати один одного в складних ситуаціях, молодь буде використовувати ці навички у власних майбутніх стосунках. Крім того, корисними можуть бути зустрічі сімейного формату, де батьки та діти разом обговорюють важливість довіри, поваги та спільної відповідальності в шлюбі [29, с. 82].

Також важливо заохочувати старшокласників аналізувати власний сімейний досвід та усвідомлювати, які моделі стосунків вони хочуть прийняти, а яких варто уникати. Наприклад, корисною вправою може бути завдання, у якому старшокласники визначають позитивні та негативні аспекти шлюбу своїх батьків і розмірковують, які принципи вони хотіли б перенести у своє майбутнє життя. Особливу увагу варто приділити тим, хто має негативний сімейний досвід, допомагаючи їм зрозуміти, що минуле не визначає їхнє майбутнє, і вони можуть створити власну модель стосунків. Консультації з психологами, обговорення успішних історій подружніх пар та перегляд прикладів позитивних сімейних відносин допоможуть молоді сформувати реалістичне та конструктивне уявлення про шлюб.

5. Використання інтерактивних методів навчання

Одним із найефективніших способів формування уявлень про шлюб серед молоді є використання інтерактивних методів навчання, які дозволяють отримати практичний досвід та глибше усвідомити особливості сімейних відносин. Рольові ігри можуть допомогти учням змодельовати типові ситуації у шлюбі, наприклад, розподіл сімейного бюджету, вирішення конфліктів або планування спільного майбутнього. Такі вправи дають можливість відчувати на собі відповідальність за сімейні рішення та зрозуміти важливість співпраці між партнерами. Наприклад, вправа, в якій одна група учасників виконує роль батьків, а інша – дітей, дозволяє усвідомити складність прийняття рішень у родині та важливість взаєморозуміння [32, с. 69].

Окрім рольових ігор, ефективним інструментом є симуляції сімейного життя, які імітують реальні виклики, з якими стикаються подружні пари.

Наприклад, учасникам можуть дати завдання розробити сімейний бюджет на місяць із фіксованими доходами та необхідністю враховувати різні витрати – комунальні платежі, харчування, освіту дітей та дозвілля. Це допомагає старшокласникам зрозуміти, що фінансове планування є важливою частиною шлюбу, а прийняття рішень потребує спільного обговорення та відповідальності обох партнерів. Також можна проводити дискусії, у яких учні аналізують потенційні труднощі у подружньому житті, наприклад, кар'єрний розвиток обох партнерів, виховання дітей або баланс між особистим простором і сімейними обов'язками [31, с. 45].

Ще одним корисним методом є перегляд і обговорення фільмів або документальних програм із соціальним змістом, які демонструють різні моделі сімейних відносин. Наприклад, фільми, що показують як традиційні, так і сучасні підходи до шлюбу, допомагають старшокласникам усвідомити, що сімейні стосунки можуть бути різними, але головне – це взаємоповага, підтримка та готовність до компромісів. Після перегляду важливо організувати групові обговорення, де учасники висловлюють свої думки про побачене та роблять висновки щодо власних очікувань від шлюбу. Завдяки таким інтерактивним методам навчання молодь отримує не лише теоретичне розуміння подружнього життя, а й практичні навички, які допоможуть їм у майбутньому будувати гармонійні стосунки [34, с. 134].

6. Психологічна підтримка старшокласників у період воєнного стану

Війна та соціальна нестабільність суттєво впливають на психологічний стан старшокласників, викликаючи у них тривогу, страх перед майбутнім та невпевненість у стабільності сімейного життя. Багато молодих людей можуть сприймати шлюб як додаткове джерело безпеки, однак одночасно побоюватися відповідальності, нестабільності або втрати близьких. У такій ситуації важливо надавати психологічну підтримку, яка включає роботу з тривожністю, навчання методів подолання стресу та формування навичок емоційної стійкості. Наприклад, групові тренінги з управління емоціями, індивідуальні консультації з психологами та практики релаксації можуть допомогти старшокласникам краще справлятися зі своїми страхами та знижувати рівень невизначеності щодо майбутнього [31, с. 46].

Шлюб у воєнний період може розглядатися не лише як традиційна форма відносин, а й як спосіб створення стабільності та взаємної підтримки, що підкреслює необхідність розкриття цієї теми у програмах психологічної

підготовки молоді. Наприклад, під час занять можна обговорювати, як будувати довірливі стосунки в умовах стресу, як взаємодіяти у кризових ситуаціях та як зберігати емоційну рівновагу у парі. Крім того, впровадження програм емоційної підтримки, таких як курси з розвитку позитивного мислення, технік саморегуляції та комунікативних навичок, допоможе старшокласникам краще адаптуватися до нестабільних умов. Це дозволить їм усвідомлено підходити до створення сім'ї, сприймаючи шлюб не як тягар чи додатковий ризик, а як простір для підтримки, довіри та спільного подолання труднощів [33, с. 90].

Таким чином, формування уявлень про шлюб у старшокласників є багатокомпонентним процесом, що потребує інтегрованого підходу. Необхідно поєднувати роботу з емоційною грамотністю, розвитком відповідальності, інтерактивним навчанням та залученням сімейного середовища. Важливу роль відіграє психологічна підтримка, особливо у період соціальної нестабільності, коли молодь стикається з новими викликами.

Висновки до третього розділу

Проведене емпіричне дослідження про шлюб серед старшокласників, проаналізовано його результати та розроблено психологічні рекомендації щодо формування уявлень про шлюб.

Аналіз результатів показав, що після участі у програмі значно змінилася ціннісна структура учнів: підвищилася пріоритетність сім'ї, любові, відповідальності, безпеки та матеріальної стабільності, що свідчить про усвідомлене переосмислення життєвих орієнтирів та формування готовності до майбутніх партнерських відносин. Завдяки вправам, які сприяли аналізу власних цінностей і порівнянню їх із соціальними очікуваннями, учні отримали можливість краще усвідомити значення особистих переконань у побудові гармонійних сімейних стосунків.

Програма продемонструвала позитивний вплив на сприйняття сімейного середовища як ресурсу підтримки та адаптації. Використання шкали FACES-3 дозволило зафіксувати підвищення рівня сімейної згуртованості, розвитку комунікативних навичок і здатності до спільного прийняття рішень у складних ситуаціях. Старшокласники почали більш усвідомлено оцінювати роль довіри, взаємопідтримки та емоційної близькості у побудові ефективних сімейних взаємин, що особливо актуально в умовах соціальної нестабільності та впливу кризових факторів.

Важливим досягненням програми стало формування гнучких гендерних уявлень. Аналіз очікувань щодо розподілу обов'язків у майбутньому шлюбі показав, що учні значно зменшили прихильність до традиційних стереотипних ролей і підвищили готовність до партнерської взаємодії та рівномірного розподілу відповідальності. Це свідчить про розвиток критичного мислення щодо соціально нав'язаних гендерних норм та формування більш усвідомлених, рівноправних підходів до сімейного життя.

Особлива увага у програмі приділялася розвитку емоційної компетентності учнів. Через дискусії, рольові ігри, вправи на співпереживання та асертивність старшокласники навчилися більш усвідомлено виражати власні емоції, слухати й підтримувати партнера, аналізувати конфліктні ситуації та знаходити шляхи взаєморозуміння. Такі навички безпосередньо впливають на психологічну стійкість, соціальну адаптивність та здатність до ефективної взаємодії в різних соціальних контекстах.

Завдання, спрямовані на усвідомлення меж власної відповідальності та партнерства, дали можливість учням реально оцінити свої ресурси та можливості у майбутньому сімейному житті, а також усвідомити важливість взаємного обліку потреб і очікувань партнера. Це сприяло формуванню психологічної зрілості, відповідальності та навичок планування сімейного життя, що є критично важливими для розвитку адаптивної особистості.

Таким чином, результати третього розділу свідчать про комплексний позитивний вплив корекційно-розвивальної програми на особистісний розвиток старшокласників. Програма не лише сприяє переосмисленню ціннісних орієнтацій, але й формує адаптивні уявлення про шлюб і сім'ю, підвищує емоційну компетентність, відповідальність, соціальну зрілість та стресостійкість учнів. Ці результати підтверджують актуальність та практичну цінність комплексних психологічних інтервенцій у підготовці молоді до свідомого й гармонійного сімейного життя в умовах сучасних соціальних і кризових викликів.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження було здійснено комплексний аналіз уявлень про шлюб у старшокласників з урахуванням їхніх вікових та соціально-психологічних особливостей, а також впливу суспільних факторів, зокрема воєнного стану. Відповідно до поставлених завдань, було проаналізовано наукові підходи до визначення поняття шлюбу в психологічній літературі. Виявлено, що уявлення про шлюб формуються під впливом особистісних, сімейних та соціокультурних чинників і можуть змінюватися залежно від зовнішніх обставин. Сучасні наукові підходи розглядають шлюб як систему міжособистісних відносин, що поєднує емоційні, соціальні, економічні та психологічні аспекти.

Дослідження вікових та соціально-психологічних особливостей старшокласників засвідчило, що в цей період активно формуються особистісні орієнтації, соціальні цінності та уявлення про майбутнє. Старшокласники розвивають автономність мислення, що впливає на їхню здатність аналізувати різні моделі сімейних відносин та формувати власне ставлення до шлюбу. Водночас, їхні погляди можуть бути суперечливими через поєднання традиційних уявлень, засвоєних у родині, та сучасних тенденцій, що впливають на молодь через медіа, соціальне оточення та суспільні зміни. Це підтверджує необхідність психологічної підтримки у формуванні зрілих і усвідомлених уявлень про сімейне життя.

Особливу увагу було приділено аналізу впливу суспільних і сімейних факторів на формування уявлень про шлюб у старшокласників. В умовах воєнного стану значно зростає роль сім'ї як джерела стабільності та безпеки. Дослідження показало, що молодь починає сприймати шлюб не лише як традиційний етап дорослого життя, а й як важливий соціально-емоційний ресурс. У той же час, в умовах кризових ситуацій деякі старшокласники виявляють підвищену тривожність щодо майбутнього шлюбу, що свідчить про необхідність психологічної роботи для підтримки їхньої емоційної стабільності та формування позитивних очікувань щодо сімейного життя.

Проведене емпіричне дослідження дозволило визначити основні тенденції у ставленні старшокласників до шлюбу. Зокрема, більшість респондентів підтримують модель партнерських взаємин у сім'ї, орієнтуючись на рівноправний розподіл обов'язків між чоловіком і жінкою. Водночас, серед юнаків частіше зустрічаються традиційні уявлення про роль чоловіка як лідера у

родині, тоді як дівчата більше орієнтовані на емоційну підтримку та взаєморозуміння у шлюбі. Встановлено також, що рівень сімейної адаптивності та згуртованості впливає на позитивне або негативне ставлення молоді до шлюбу.

Кореляційний аналіз показав, що старшокласники, які мають позитивний досвід сімейних відносин і відчують підтримку з боку батьків, частіше розглядають шлюб як джерело стабільності та взаємної підтримки. Натомість молодь із сімей, де рівень згуртованості та адаптивності є низьким, схильна до більш песимістичного погляду на шлюб, розглядаючи його як потенційне джерело конфліктів і обмежень. Це підтверджує необхідність проведення психологічної просвіти серед старшокласників для допомоги у формуванні усвідомлених шлюбних установок та зниження можливих страхів і тривожності щодо майбутнього сімейного життя.

Значну роль у формуванні уявлень про шлюб відіграють соціальні фактори, зокрема суспільна нестабільність, економічні труднощі та воєнні дії. Виявлено, що молодь у кризових умовах надає більшого значення емоційній підтримці у сім'ї та меншою мірою орієнтується на матеріальну складову шлюбу. При цьому зросла потреба у стабільних партнерських взаєминах, що пояснюється бажанням знайти емоційний захист у несприятливих соціальних умовах. У такій ситуації психологічний супровід та освітні програми можуть допомогти старшокласникам краще зрозуміти власні цінності та сформувавши уявлення про сімейне життя.

На основі отриманих результатів були розроблені психологічні рекомендації, спрямовані на підтримку старшокласників у формуванні зрілих уявлень про шлюб. Запропоновано впровадження тренінгових програм, що допоможуть старшокласникам розвинути емоційну грамотність, комунікативні навички та здатність до конструктивного вирішення конфліктів у майбутніх шлюбних стосунках. Особливу увагу слід приділити формуванню відповідальності за сімейне життя, подоланню гендерних стереотипів і розвитку усвідомленого підходу до вибору партнера.

Таким чином, результати дослідження підтвердили, що уявлення про шлюб у старшокласників є багатограними та піддаються впливу як сімейного, так і соціального контексту. Воєнний стан значною мірою змінив пріоритети молоді, посиливши роль шлюбу як ресурсу емоційної стабільності та підтримки.

Водночас, традиційні уявлення про гендерні ролі поступово трансформуються, поступаючись місцем партнерським моделям взаємодії.

Отримані результати можуть бути використані в освітніх і психологічних програмах, спрямованих на підготовку молоді до сімейного життя. Застосування комплексного підходу, що включає освітні, просвітницькі та психологічні заходи, сприятиме формуванню уявлень про шлюб та допоможе старшокласникам усвідомлено підійти до побудови власних сімейних стосунків у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безвіконна К. С. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді. Умань, 2024. С. 80–82.
2. Бондар Т. Психологічний супровід підлітків у кризових ситуаціях. Львів: ЛНУ, 2024. 164 с.
3. Бурлачук Л. Ф. Словник-довідник з психології. Київ: Наукова думка, 1999. 210 с.
4. Горбач Л. Психологія сімейних цінностей сучасної молоді. Тернопіль: Навчальна книга, 2023. 192 с.
5. Говорун Т. В. Психологія сім'ї. Київ: Вища школа, 2006. 218 с.
6. Грицай І. І. Підготовка старшокласників інтернатних закладів до сімейного життя. Проблеми сучасного підручника. 2013. Вип. 14. С. 134–143.
7. Демидова Н. І. Формування уявлень про майбутню сім'ю в учнівської молоді. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2019. Вип. 5. С. 157–165.
8. Довгань В. Психологія соціокультурної взаємодії поколінь. Харків: ІПС, 2020. 224 с.
9. Жадан О. Психологічні передумови ціннісного вибору старшокласників. Київ: Педагогічна думка, 2022. 150 с.
10. Захаренко К. Ціннісні орієнтації української молоді у час воєнних змін. Київ: МАУП, 2023. 204 с.
11. Іваненко О. В. Психоемоційний стан підлітків у кризових ситуаціях. Харків: Освіта, 2022. 120 с.
12. Карась А. В. Уявлення молоді про офіційний та цивільний шлюб. Психологічний журнал. 2016. Т. 2, № 8. С. 65–74.
13. Козак Л. І. Формування життєстійкості підлітків. Київ: Академвидав, 2022. 210 с.
14. Кон І. С. Соціологія особистості. Київ: Політвидав України, 1981. 255 с.
15. Кравець В. П. Підготовка учнівської молоді до сімейного життя: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2019. 400 с.
16. Кравець В. П. Психологічний зміст шлюбно-сімейних настанов у період передшлюбної підготовки. Український соціум. 2011. № 2(37). С. 126–136.
17. Кравець В. П. Психологія сімейного життя. Тернопіль: ТДПУ, 1995. Ч. 1. 200 с.
18. Кравець В. П. Психологія сім'ї. Київ: Либідь, 2000. 134 с.

19. Кравченко Л. Психологічні особливості міжособистісних стосунків старшокласників. Київ: Ліра-К, 2023. 142 с.
20. Кравчук С. П. Мотиваційні орієнтації підлітків у період трансформацій. Київ: ЛОГОС, 2022. 154 с.
21. Куравська Н. Гендерні особливості соціалізації підлітків. Педагогіка і психологія. 2022.
22. Ласія О. Уявлення молоді про сім'ю: дис... канд. пед. наук. Львів, 2023. 182 с.
23. Левченко І. Особливості ціннісних орієнтацій старшокласників у воєнний час. Київ: Генеза, 2024. 128 с.
24. Лисенко Т. Психологічні аспекти емоційної зрілості підлітків. Харків: Освіта, 2022. 130 с.
25. Мельник Г. І. Соціально-психологічна підтримка старшокласників. Одеса: Психея, 2023. 150 с.
26. Мельник О. В., Кравченко Т. В., Канішевська Л. В. Сімейні цінності: посібник. Київ, 2014. 136 с.
27. Мельничук Д. П., Блищук В. Б. Психологічні засади готовності до шлюбу. Житомир, 2023. С. 45–47.
28. Мицик О. Психологічні ресурси адаптації підлітків у кризових умовах. Київ: Логос, 2023. 176 с.
29. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ, 2004.
30. Марченко Н. Емоційна регуляція у підлітковому віці. Психологічні студії. 2021. № 3. С. 45–53.
31. Мухіна Н. Роль сім'ї у становленні особистості підлітка. Київ: Освіта, 2019. 144 с.
32. Нікітіна Ю. Взаємодія поколінь та її вплив. Харків: ІПС, 2022. 188 с.
33. Олексюк В. Р. Особливості уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. Науковий вісник ХДУ. 2019. № 6. С. 45–50.
34. Полтавська В. С. Психологія сімейних відносин. Київ: МАУП, 2002. 80 с.
35. Петрова Л. С. Життєві цінності підлітків у період соціальних змін. Київ: Логос, 2023. 180 с.
36. Постовий В. Г. Психологія молоді. Київ: Либідь, 1998. 165 с.
37. Редкіна Н. В. Вплив глобалізації на цінності молоді. Наукові записки. 2020. № 4. С. 112–123.

38. Романенко О.В. Соціально-психологічні чинники сімейного благополуччя. Львів: Спадщина, 2023. 176 с.
39. Руденко І. Психологічна адаптація підлітків у складних умовах. Черкаси: Лазаренко, 2024. 178 с.
40. Сидоренко М. П. Уявлення про шлюб у сучасної молоді. Львів: Спадщина, 2021. 200 с.
41. Соломаха О. О. Соціальна підтримка старших підлітків у навчальному середовищі. Київ: НПУ, 2024. 132 с.
42. Степаненко В.М. Психологія міжособистісних стосунків старшокласників. Харків: Освіта, 2021. 168 с.
43. Тавровецька Н. І. Формування уявлень про розподіл ролей в сім'ї. Проблеми сучасної психології. 2021. № 2(21). С. 89–99.
44. Токарева Н. М. Лабіринти дорослішання. Кривий Ріг: Інтерсервіс, 2021. 216 с.
45. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ, 2017. 548 с.
46. Хараджи М. В., Медак В. А. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків. Ментальне здоров'я. 2025. № 2.
47. Чебан О. Психологічні особливості ставлення молоді до сім'ї у період криз. Київ: Основа, 2024. 152 с.
48. Черненко Т. Гендерні аспекти емоційної зрілості молоді. Одеса: Психея, 2023. 140 с.
50. Швалба Ю. М., Петрів І. А., Ковальчук О. В. Еколого-психологічні детермінанти благополуччя. Київ: ПТТІ, 2021. 208 с.
51. Barber B., Olsen J. Youth Social Identity and Family Environment. *Youth & Society*. 2023. Vol. 55(4). P. 785–799.
52. Choi M., et al. Resilience and Family Connectedness in Adolescents. *Asian Journal of Psychology*. 2024.
53. Garcia A., et al. Adolescents' Emotional Competence and Coping. *Journal of Family Psychology*. 2025.
54. Huang L., et al. Emotional Support and Peer Relations During Adolescence. *Journal of Youth Development*. 2024.
55. Kim E., et al. Parenting Styles and Emotional Intelligence. *Journal of Education & Psychology*. 2022.

56. Li S., et al. Emotional Intelligence, Well-Being and Family Context in Teenagers. *Journal of Contemporary Education Research*. 2025.
57. Martin-Storey A. Adolescents and Family Support in Crisis Situations. *Journal of Adolescence*. 2021. Vol. 88. P. 123–135.
58. Mendes R. Family Dynamics and Adolescent Adaptation. *European Journal of Psychology*. 2022. Vol. 18(3). P. 412–426.
59. Molina Moreno R., et al. Family Functioning and Emotional Intelligence in Adolescents. *Education Sciences*. 2024. Vol. 14(6). P. 566.
60. Ni X., et al. Emotional Intelligence and Mental Health in Adolescents. *BMC Psychology*. 2024. Vol. 12.
61. Parker J. Adolescents' Emotional Skills Development. *Journal of Developmental Psychology*. 2023. Vol. 61. P. 412–430.
62. Santos V. Adolescents' Mental Health and Family Climate. *Mental Health Review*. 2023. Vol. 29(1). P. 67–80.
63. Williams C., et al. Family Stressors and Adolescent Adjustment. *Stress & Health*. 2021. Vol. 37(4). P. 890–902.
64. Lopez M., et al. Family Relationships and Well-Being in Adolescence. *Child & Family Studies*. 2024. Vol. 33(2).
65. Barber L. Marital Attitudes in Emerging Adults. *Journal of Family Issues*. 2022. Vol. 43(7).
66. Cooper A. Adolescents' Perceptions of Marriage. *Developmental Review*. 2024.
67. Hart J. Youth Values and Family Orientation. *Journal of Youth Studies*. 2023.
68. Johansson T. Changing Marriage Ideals Among Youth. *European Journal of Sociology*. 2022.
69. Kaplan R. Emotional Resilience in Teens During Crisis. *Developmental Psychology Journal*. 2024.
70. Miller A. Family Systems and Adolescent Development. *Family Psychology Review*. 2022.
71. Rivera M. Value Priorities and Marriage Attitudes. *Journal of Social Psychology*. 2023.
72. Thompson S. Partnership Values in Adolescence. *Journal of Child & Family Studies*. 2024.
73. Walker P. Youth Emotional Maturity and Family Interaction. *Psychology Review*. 2023.

74. Young B. Crisis, War and Adolescent Well-Being. *Journal of Trauma Psychology*. 2024.
75. Stuart K. Gender Roles and Marriage Expectations. *Gender & Society*. 2022.
76. Ortega F. Youth Relationship Beliefs. *Journal of Social and Personal Relationships*. 2023.
77. Collins G. Identity and Family Attachment in Teenagers. *Developmental Social Psychology*. 2025.
78. Russo L. Family Processes in Transitional Societies. *International Journal of Psychology*. 2022.
79. Martinez P. Adolescent Coping and Emotional Growth. *Journal of Child Development*. 2025.
80. Wagner M. Adolescent Emotional Intelligence and Social Environment. *Youth Psychology Review*. 2024.
81. Stone R. Family Support and Youth Resilience. *Crisis Psychology Journal*. 2023.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича призначена для визначення індивідуальних систем цінностей, які впливають на мотивацію і поведінку особистості, а також на формування уявлень про сімейне життя, зокрема шлюбні взаємини. Методика включає два списки цінностей:

- Термінальні цінності (кінцеві цілі життя);
- Інструментальні цінності (якості й способи поведінки, необхідні для досягнення життєвих цілей).

Тестування проводиться шляхом ранжування старшокласниками цінностей відповідно до їхньої особистої значущості. У межах дослідження особлива увага приділяється цінностям, що мають відношення до шлюбу та сім'ї, таким як «щасливе сімейне життя», «любов», «відповідальність», «безпека сім'ї» та «матеріальний добробут».

Інструкція для учасників дослідження:

Перед вами два списки цінностей. Перший список описує термінальні цінності (найважливіші життєві цілі), а другий – інструментальні цінності (найважливіші якості та способи поведінки).

Вам необхідно уважно ознайомитися з кожним списком і пронумерувати цінності у порядку їхньої значущості для вас, починаючи з найважливішої (1) і закінчуючи найменш важливою (18). Виконайте це завдання окремо для кожного списку.

Будьте уважними, не поспішайте, і керуйтеся тільки власними уявленнями про важливість цих цінностей для вашого життя.

Термінальні цінності (життєві цілі):

1. Активне життя (насичене, повноцінне життя)
2. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд)
3. Здоров'я (фізичне і психічне благополуччя)

4. Цікава робота
5. Краса природи і мистецтва
6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)
7. Матеріально забезпечене життя
8. Наявність добрих і вірних друзів
9. Громадське визнання
10. Пізнання (можливість розширювати освіту, світогляд)
11. Продуктивне життя (максимальне використання своїх можливостей)
12. Розваги (приємне проведення часу)
13. Свобода (незалежність і право вибору)
14. Щасливе сімейне життя
15. Щастя інших людей (добробут і процвітання інших)
16. Творчість (можливість творчої діяльності)
17. Упевненість у собі (відчуття внутрішньої гармонії)
18. Безпека сім'ї і близьких (захищеність від загроз)

Інструментальні цінності (якості і способи поведінки):

1. Акуратність (організованість, порядок)
2. Вихованість (хороші манери, чемність)
3. Високі запити (високі вимоги до життя)
4. Веселість (життєрадісність, почуття гумору)
5. Відповідальність (почуття обов'язку, надійність)
6. Здатність до співпереживання (чуйність, співчуття)
7. Незалежність (самостійність, впевненість у собі)
8. Непримиренність до недоліків (безкомпромісність)
9. Освіченість (широкий кругозір, глибокі знання)
10. Працьовитість (завзятість, наполегливість у роботі)
11. Раціоналізм (логічність, уміння мислити тверезо)
12. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)
13. Сміливість (готовність до ризику)

14. Терпимість (толерантність до думок і позицій інших)
15. Чесність (правдивість, щирість)
16. Широта поглядів (відкритість до нового)
17. Ефективність у справах (продуктивність, результативність)
18. Уміння пробачати (великодушність, милосердя)

Обробка та інтерпретація результатів:

1. Попередня підготовка даних:

Після того, як старшокласники завершують ранжування цінностей за значущістю від 1 (найважливіша) до 18 (найменш важлива), проводиться первинна перевірка правильності заповнення анкет. Переконаємося, що кожна цінність має свій унікальний ранг, а всі значення – від 1 до 18.

2. Створення таблиці результатів:

Дані заносяться в зведену таблицю Excel або аналогічну програму, яка дозволяє чітко бачити розподіл рейтингів.

3. Підрахунок середніх значень (середніх рангів):

Для визначення пріоритетності кожної цінності у досліджуваній вибірці необхідно порахувати середнє арифметичне значення рангу за формулою:

$$M = \frac{\Sigma X}{N}$$

де:

M – середнє значення рангу;

ΣX – сума рангів певної цінності по всій вибірці;

N – кількість респондентів (у нашому випадку N=42).

4. Визначення рейтингу цінностей:

На основі отриманих середніх значень рангу формується рейтинг цінностей від найбільш значущої (найменший середній ранг) до найменш значущої (найбільший середній ранг).

5. Аналіз результатів за статтю:

Окремо проводиться підрахунок середніх значень для хлопців і дівчат (22 хлопці, 20 дівчат). Це дозволяє визначити гендерні відмінності в системі цінностей.

6. Інтерпретація результатів:

На основі отриманих цифр складається висновок про пріоритетність сімейних цінностей у старшокласників в умовах воєнного стану:

- Низькі середні ранги (1-5) свідчать про високий рівень значущості цінності.
- Середні ранги (6-12) – помірна значущість.
- Високі середні ранги (13-18) – низька значущість цінності.

Додаток Б

Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3)

Шкала сімейної адаптації та згуртованості FACES-3 (Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scale) розроблена Д.Х. Олсоном, Дж. Портнером та І. Лаві. Вона призначена для оцінки двох важливих аспектів сімейного функціонування:

- Згуртованості сім'ї – емоційної близькості між членами родини, рівня підтримки та взаємодії.
- Адаптивності сім'ї – здатності сім'ї пристосовуватися до змін у кризових ситуаціях, гнучкості у розподілі ролей та обов'язків.

Методика дозволяє оцінити, наскільки стабільною є сімейна структура, чи сприяє вона емоційному благополуччю старшокласників та формуванню у них позитивних уявлень про шлюб. Особливу увагу у даному дослідженні було приділено тому, як сімейна згуртованість та адаптація впливають на психологічний стан старшокласників у період воєнного стану.

Інструкція для учасників дослідження:

Вам пропонується 20 тверджень, що описують відносини у вашій родині. Будь ласка, уважно прочитайте кожне з них та оберіть той варіант відповіді, який найбільше відповідає вашим уявленням про свою сім'ю.

Варіанти відповідей:

1 – майже ніколи

2 – рідко

3 – іноді

4 – часто

5 – майже завжди

Важливо відповідати чесно, не замислюючись про те, що могло б бути «правильним» або «очікуваним» – ваша думка є найважливішою.

Питання тесту FACES-3***Блок 1. Згуртованість сім'ї (Cohesion Scale)***

1. Члени моєї сім'ї проводять багато часу разом.

2. У моїй сім'ї кожен може висловити свої почуття без страху бути засудженим.
3. Ми часто підтримуємо один одного у складних ситуаціях.
4. У нашій родині є традиції, які ми всі любимо.
5. Я відчуваю, що моя сім'я є важливою частиною мого життя.
6. Ми відкрито говоримо про свої проблеми та радімося один з одним.
7. Члени нашої родини рідко сваряться між собою.
8. Ми разом святкуємо важливі події в житті кожного.
9. У нашій сім'ї завжди можна знайти підтримку та розуміння.
10. Я можу довіряти своїм рідним і знаю, що вони завжди будуть поруч.

Блок 2. Адаптивність сім'ї (Adaptability Scale)

11. Наша сім'я може легко змінювати правила та звички у разі необхідності.
12. Коли в родині виникають проблеми, ми шукаємо спільні рішення.
13. У нашій родині існує справедливий розподіл обов'язків.
14. Ми можемо разом адаптуватися до змін, навіть якщо вони несподівані.
15. Якщо виникає складна ситуація, усі члени сім'ї намагаються допомогти її вирішити.
16. У нас немає суворих правил – вони змінюються, якщо це необхідно для всіх.
17. Я відчуваю, що моя сім'я гнучка у своїх рішеннях.
18. У кризові моменти ми не конфліктуємо, а навпаки – згуртовуємося.
19. Ми підтримуємо один одного, навіть коли ситуація дуже складна.
20. У нашій сім'ї кожен може брати участь у прийнятті важливих рішень.

Обробка та інтерпретація результатів:

Для кожного респондента підраховуються дві суми балів:

- Сума балів по шкалі згуртованості сім'ї (Cohesion Scale)
- Сума балів по шкалі адаптивності сім'ї (Adaptability Scale)

1. Обчислення загальних показників:

Формули для розрахунку:

$$C = \frac{10}{i=1} X_i$$

$$A = \frac{20}{i=11} X_i$$

де:

- C – показник сімейної згуртованості (максимальний бал = 50, мінімальний = 10).
- A – показник сімейної адаптивності (максимальний бал = 50, мінімальний = 10).
- X_i – оцінка кожного твердження (від 1 до 5).

2. Категоризація рівнів згуртованості та адаптивності:

Рівень	Діапазон балів для згуртованості	Діапазон балів для адаптивності
Низький	10-20	10-20
Середній	21-35	21-35
Високий	36-50	36-50

- Низькі значення (10-20): свідчать про слабку емоційну прив'язаність у сім'ї або жорстку структуру відносин.
- Середні значення (21-35): вказують на помірний рівень згуртованості та адаптивності, що може змінюватися залежно від ситуації.
- Високі значення (36-50): говорять про високу ступінь емоційної близькості між членами родини та здатність до змін і взаємопідтримки.

3. Аналіз середніх показників у досліджуваній групі

Приклад обчислення середніх значень:

Припустимо, що у вибірці з 42 учнів ми отримали наступні середні значення:

- Середній показник згуртованості сім'ї (C) = 30,5
- Середній показник адаптивності сім'ї (A) = 27,8

4. Гендерний аналіз:

Стать	Середній показник згуртованості	Середній показник адаптивності
Юнаки (N=22)	28,2	25,9
Дівчата (N=20)	32,8	29,7

Результати свідчать про те, що дівчата в середньому мають вищий рівень згуртованості в сім'ї, ніж хлопці, а також трохи вищий рівень адаптивності.

5. Інтерпретація та висновки

- Старшокласники, які мають високий рівень сімейної згуртованості (36-50 балів), більш схильні до формування позитивних уявлень про шлюб. Вони сприймають шлюб як союз партнерів, що підтримують один одного в кризові періоди.
- Учні з низьким рівнем сімейної адаптивності (10-20 балів) частіше демонструють страх перед відповідальністю у шлюбі та можуть уникати сімейних зобов'язань у майбутньому.
- Гендерний аналіз показав, що дівчата в умовах воєнного стану частіше демонструють емоційну згуртованість із родиною, тоді як хлопці можуть виявляти більше автономії.

Додаток В

Анкета «Ставлення до сімейної та батьківської ролі»

Анкета «Ставлення до сімейної та батьківської ролі» є авторським опитувальником, розробленим для оцінки уявлень старшокласників про шлюб, роль партнерів у родині та відповідальність за виховання дітей. Анкета містить як закриті питання (з вибором відповіді), так і відкриті (де респонденти можуть висловити свою особисту думку).

Основними аспектами, що досліджуються за допомогою цієї анкети, є:

1. Уявлення про ідеальну сім'ю (очікування від майбутнього шлюбу, значення сімейних цінностей).
2. Гендерні уявлення про ролі в сім'ї (розподіл обов'язків між партнерами).
3. Батьківська роль (відповідальність за виховання дітей, очікуваний рівень залученості батька й матері).
4. Вплив війни на уявлення про шлюб (як змінилися установки щодо сімейного життя через воєнні події).

Дана анкета розроблена з урахуванням вікових та соціально-психологічних особливостей старшокласників і містить окремі питання для хлопців та дівчат, що дозволяє порівняти гендерні особливості уявлень про шлюб і сімейне життя.

Інструкція для учасників:

Вам пропонується анкета, що містить 20 запитань щодо ваших уявлень про сім'ю, шлюб і виховання дітей. Будь ласка, вибирайте той варіант відповіді, який найбільше відповідає вашій думці. Декілька запитань відкритого типу дозволяють висловити власну точку зору.

Важливо відповідати чесно, спираючись на власний досвід і уявлення. Всі відповіді є конфіденційними і використовуються тільки в узагальненому вигляді.

Зміст анкети

Блок 1. Уявлення про ідеальну сім'ю

1. Яким ви бачите своє майбутнє подружнє життя? (можна обрати декілька варіантів)
 - Традиційним (чоловік – головний, дружина – дбайливий партнер)
 - Партнерським (рівноправний розподіл ролей)
 - Орієнтованим на кар'єру (шлюб – не головний життєвий пріоритет)
 - Не планую створювати сім'ю
2. Які три головні цінності ви вважаєте найважливішими у шлюбі?
 - Любов
 - Взаєморозуміння
 - Матеріальний добробут
 - Діти
 - Вірність
 - Інше (вказіть)
3. Яким, на вашу думку, має бути головне завдання чоловіка в сім'ї?
 - Бути лідером і забезпечувати сім'ю
 - Бути рівноправним партнером
 - Допомогати дружині у всіх справах
 - Інше (вказіть)
4. Яким має бути головне завдання жінки в сім'ї?
 - Виховувати дітей і вести домашнє господарство
 - Працювати нарівні з чоловіком
 - Бути підтримкою чоловікові
 - Інше (вказіть)

Блок 2. Гендерні уявлення про ролі в сім'ї

5. Як ви вважаєте, хто має бути головним у родині?

- Чоловік
- Жінка
- Партнерство без лідера

6. Як ви уявляєте розподіл домашніх обов'язків у своїй майбутній сім'ї?

- Чоловік займається заробітком, дружина – домогосподарством
- Усі справи виконуються спільно
- Домашні справи виконуються тими, кому зручніше

7. Чи має чоловік брати активну участь у вихованні дітей?

- Так, рівноправно з жінкою
- Ні, це більше роль матері
- Частково, допомагаючи дружині

Блок 3. Батьківська роль

8. Якою, на вашу думку, має бути ідеальна модель виховання дітей?

- Традиційною (чітка дисципліна, авторитет батьків)
- Демократичною (діти мають свободу вибору, батьки підтримують)
- Ліберальною (мінімальне втручання в життя дитини)

9. Що для вас є важливішим у вихованні дітей?

- Виховання моральних цінностей
- Надання хороших матеріальних умов
- Соціалізація дитини в суспільстві
- Підготовка до самостійного життя

10. Чи вважаєте ви, що фінансовий стан є основним фактором для народження дітей?

- Так, стабільність – головне
- Ні, важливіше – любов та підтримка
- Важливо, але не єдиний фактор

Блок 4. Вплив війни на уявлення про шлюб

11. Чи вплинула війна на ваше уявлення про шлюб?

- Так, стала важливішою роль підтримки і безпеки
- Ні, мої погляди залишилися незмінними
- Так, але я не вважаю шлюб обов'язковим

12. Що для вас важливіше у шлюбі після початку війни?

- Захищеність і підтримка
- Спільне подолання труднощів
- Матеріальна стабільність
- Збереження особистої свободи

Обробка та аналіз результатів:

Після заповнення анкет відповіді систематизуються у таблицях для аналізу розподілу відповідей.

1. Аналіз кількісних даних:

Для закритих питань підраховується кількість відповідей по кожному варіанту, виводиться у відсотках.

2. Гендерний аналіз:

Порівнюються відповіді хлопців і дівчат щодо ключових аспектів (наприклад, роль жінки у сім'ї).

3. Вплив війни:

Аналізується, як змінилися уявлення старшокласників про шлюб під впливом війни. Наприклад, збільшення частки відповідей про важливість безпеки та підтримки.